

ГОДИНА 1957 – 2017

ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА БЕОГРАД

ЦЕНТАР ЗА ДЕМОГРАФСКА ИСТРАЖИВАЊА

ПОРУКЕ ДЕМОГРАФА
КРЕАТОРИМА ЈАВНИХ
ПОЛИТИКА У СРБИЈИ

ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
ЦЕНТАР ЗА ДЕМОГРАФСКА ИСТРАЖИВАЊА

ОКРУГЛИ СТО

**ПОРУКЕ ДЕМОГРАФА
КРЕАТОРИМА ЈАВНИХ ПОЛИТИКА У СРБИЈИ**

14. НОВЕМБАР 2017.

КЊИГА САЖЕТАКА

Београд, 2017.

Програмски одбор:

Мирјана Рашевић (Институт друштвених наука)

Мирјана Девеџић (Географски факултет Универзитета у Београду)

Јелена Јовановић (Факултет организационих наука Универзитета у Београду)

Уреднице:

Мирјана Рашевић (Институт друштвених наука)

Мирјана Девеџић (Географски факултет Универзитета у Београду)

Јелена Јовановић (Факултет организационих наука Универзитета у Београду)

Издаје:

ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

За издавача:

Горан Башић

Лектура:

Анка Јакшић

Корице:

Нинослав Јанковић

Штампа:

Развојно-истраживачки центар Графичког инжењерства

Технолошко-металуршког факултета, Карнегијева 4, Београд

Тираж: 50

ISBN 978-86-7093-195-4

© Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, 2017.

САДРЖАЈ

Поруке демографа креаторима јавних политика у Србији.....	1
Мирјана Рашевић О демографији у Србији.....	3
Мирјана Девеџић Иновације у демографским истраживањима – ка новом сазнајном оквиру за јавне политике	11
Бојан Томић, Јелена Јовановић, Владан Девеџић, Зоран Шеварац, Драган Ђурић Могућности унапређења анализе демографских података у Србији	17
Владимир Никитовић Зашто је потребна нова парадигма популационе политике у Србији?	23
Петар Васић Да ли и како увести фактор старости жене у политику према рађању?	29
Анкица Шобот Регионалне разлике у положају жена у српском друштву – сложеност његовог унапређивања.....	33
Биљана Станковић О рађању ван брака са демографског и социјалног аспекта.....	37
Иван Маринковић Значај пушења за смртност становништва Србије	41
Горан Пенев Самоубиства у Србији: све малобројнија уз знатне могућности даљег смањења.....	47
Јелена Предојевић-Деспић Међународне миграције високообразованих: перспективе миграционе политике у Србији.....	53
Весна Лукић Избеглице у Србији – искуства и нови изазови.....	59

Александар Кнежевић Демографски аспект мањинске политике у контексту европских интеграција Републике Србије	65
Гордана Војковић Ублажавање просторно-демографских диспропорција Србије: могућности и правци деловања	71
Зора Живановић Значај и улога урбаних центара у процесу подстицања равномерног регионалног развоја на простору Србије	77

ПОРУКЕ ДЕМОГРАФА КРЕАТОРИМА ЈАВНИХ ПОЛИТИКА У СРБИЈИ

Округли сто, Институт друштвених наука, Београд, 14. новембар 2017.

Циљ Округлог стола је да се представе најзначајнији резултати пројекта *Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији* у виду порука политичким актерима. Пројекат *Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији* се спроводи од 2011. године у оквиру Програма интегративна и интердисциплинарна истраживања који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Носиоци пројекта су Институт друштвених наука, Географски факултет Универзитета у Београду и Факултет организационих наука Универзитета у Београду. Пројекат се заснива на повезаности основних, примењених и развојних истраживања. Пројектни тим чине демографи, географи и софтверски инжењери. Односно, у раду на пројекту сарађују истраживачи из различитих наука и различитих научних области.

Предмет истраживања је разматрање демографског стања, тенденција и проблема у Србији у функцији дефинисања јавних политика. У том смислу су проучаване све појаве демографског развитка, њихове досадашње карактеристике, детерминирајући фактори, законитости у кретању и очекиване промене у догледној будућности. Посебно су идентификовани популациони проблеми Србије у суочавању са савременим социоекономским процесима као што су транзиција, светска финансијска криза и европске интеграције. Истовремено су сагледане демографске, економске, социолошке, културолошке и друге последице ових токова у областима у којима је присутан популациони фактор. Оцењено је и стање популационе политике у Србији и размотрени су могући нови правци мера у одговору државе на садашње и будуће демографске изазове. Имајући у виду овако широко постављен предмет истраживања, резултати пројекта, базирани на теоријским, емпиријским и компаративним истраживањима, могу да се користе и при дефинисању и спровођењу различитих јавних политика као што су социјална, здравствена, образовна, пензиона и политика просторног и регионалног развоја. Пројекат има и два потпројекта.

Први потпројекат је *Просторна диференцираност демографских феномена у Србији* у оквиру кога је дефинисана основа за демографску регионализацију Србије по појединим питањима и проблемима. То је учињено на основу анализе специфичности у одвијању демографских процеса и феномена по просторно

функционалним регијама и особеним територијалним целинама, као и функционално различитим насељима. Ради утврђивања просторне хомогености, односно хетерогености демографског развитка у Србији, истраживане су сличности и разлике одвијања популационих феномена у различитим територијално-демографским системима, а посебно детерминанте које их дефинишу.

Други потпројекат, *Дигитализација и online публикавање демографских података*, омогућио је да резултати пројекта постану транспарентни и лако доступни за све заинтересоване кориснике. Тако: развој нових и/или коришћење постојећих формалних модела за представљање и описивање прикупљених података током рада на пројекту; развој софтвера који омогућава чување прикупљених података у бази података, као и управљање тим подацима; развој *user-friendly* корисничког интерфејса за приступ подацима у бази од стране крајњих корисника; развој програмских интерфејса за приступ бази путем софтверских апликација и развој софтверских апликација које користе податке из базе података и омогућују различите облике анализе тих података, представљају опис постигнућа у оквиру рада на овом потпројекту.

Са посебним задовољством истичемо да су следећи чланови тима докторирали током рада на овом пројекту: Јелена Деспић, Иван Маринковић, Горан Пенев, Биљана Станковић, Анкица Шобот (истраживачи са Института друштвених наука), Петар Васић, Зора Живановић, Александар Кнежевић (сарадници Географског факултета Универзитета у Београду) као и Бојан Томић и Зоран Шеврац са Факултета организационих наука Универзитета у Београду

Др Мирјана Рашевић
Руководилац пројекта

О ДЕМОГРАФИЈИ У СРБИЈИ

Мирјана Рашевић

Центар за демографска истраживања Института друштвених наука,
Београд

Србија се суочава с низом озбиљних популационих изазова. Најважнији су рађање деце далеко испод потреба замене генерација, интензивно одлагање рађања, доминација традиционалног модела контроле рађања који укључује ослањање на намерни прекид трудноће, депопулација, прекомерно популационо старење, релативно високе стопе смртности становништва и негативан миграциони салдо.

Отуда постоји посебна потреба да се проучавају карактеристике, детерминишући чиниоци, последице, законитости у кретању и очекиване промене у будућности сваког од издвојених популационих изазова. То је задатак демографа. Истовремено се од истраживача науке о становништву очекује да помогну у проналажењу одговора на актуелне дилеме у оквиру популационе политике.

У том смислу демографи се консултују о политици према фертилитету и морталитету становништва, као и у тражењу политичког одговора на старење популације и миграциону политику. Но, у последње време, од истраживача из сфере науке о становништву се тражи да у све већој мери учествују у дефинисању других јавних политика у којима је присутан популациони чинилац. Пре свега социјалне, здравствене, образовне и пензионе политике, као и политике просторног и регионалног развоја.

То је општи тренд који није заобишао ни Србију. С једне стране, то је изразито позитивно, јер је резултат препознавања улоге демографа и значаја популационог питања за функционисање државе. С друге стране, стављање демографа и демографије у фокус интересовања је и обавезујуће, пошто захтева истовремено поседовање и релевантних знања, и времена, и вештина да се информације распростране.

У том смислу се поставља више питања. Базична питања односе се на степен изградње институционалног оквира и едукационе основе демографије код нас, развијености дисциплине, као и напора које би демографи требало да учине како би налазе науке о становништву наметнули доносиоцима политичких одлука. Одговор и на ова питања је тражен у оквиру рада на пројекту „Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији“.

Утемељење демографије

Упркос бројним, претежно парцијалним разматрањима појединих тема о становништву, и то у оквиру других наука, првенствено економије, демографија се као научна дисциплина конституисала тек у 20. веку. Мада поједини аутори настанак науке о становништву поистовећују с формирањем *Популационог удружења Америке* 1931. године (Dalen, Henkens, 2012), многобројнији су они истраживачи, међу којима су и Сиви, Глас, Лоример, Хаузер (Sauvy 1954, Glass 1957, Lorimer 1959, Hauser 1959), који сматрају да су се тек средином прошлог века, после спорог и дуготрајног процеса, остварили садржински и формални услови за дефинисање демографије као посебне научне дисциплине (Мацура, 1974).

И почеци утемељења науке о становништву у Србији, везују се за исти временски период, односно за 1959. годину и увођење Демографије као посебног предмета у програм студија социологије на Филозофском факултету у Београду. Милош Мацура је био иницијатор да се овај предмет уврсти у програм студија, осмислио га је и био његов први предавач.

У 1960-им годинама демографија је уведена као предмет под различитим називима, Демографија, Географија становништва, Демографска статистика, на основним студијама на Катедри за географију Природно-математичког факултета, Економском факултету и Факултету политичких наука у Београду. Истовремено или с временским помаком демографија почиње да се предаје у оквиру студија социологије, географије и/или економије и на другим универзитетским центрима у Србији. Нови квалитативни корак у стварању едукативне основе за развој науке о становништву у Србији је формирање студија Демографије на Географском факултету у Београду 1999. године. На наведеним факултетима је одбрањено више магистарских, односно мастер радова, и докторских теза из демографије.

Године 1962. основан је Центар за демографска истраживања Института друштвених наука. Милош Мацура је био покретач и први управник Центра. Рад и развој Центра за демографска истраживања заснива се на задацима прокламованим приликом његовог оснивања. То су истраживање развитка становништва, унапређење демографске мисли и развој научне методологије у овој области. Отуда је програм рада Центра константно широко постављен и обухвата активности на комплексном сагледавању стања, тенденција и проблема становништва Србије, региона и европских земаља.

Непосредно по оснивању Центра за демографска истраживања Института друштвених наука, 1963. године је покренуто

Становништво, најстарији демографски часопис на Балкану, с циљем да окупи демографе и истраживаче сродних научних дисциплина. Покретач и први уредник часописа био је Милош Мацура. У протеклим деценијама у часопису је своје радове објавило више од 100 аутора из целе бивше Југославије, као и низ познатих светских демографа. *Становништву* се од 2004. године придружује и часопис *Демографија* који издаје Географски факултет Универзитета у Београду.

Милош Мацура је учествовао у конституисању и Одбора за проучавање становништва Српске академије наука и уметности 1982. године и усмеравању његовог рада као дугогодишњи председник. Одбор окупља истраживаче различитих дисциплина и покреће, разматра или чак организује рад на приоритетним темама из сфере науке о становништву. Тако је Одбор, између осталог, покренуо изучавање *Насеља и становништва области Бранковића 1455. године* на основу турског пописа, организовао расправу поводом *Социјалних и економских мера у прилог рађања 1988. године*, и спровео научни пројекат *Еволуција популационе политике у Србији од 1945. до 2004. године*. Милош Мацура је покренуо у Српској академији наука и уметности 1988. године нову едицију *Демографски зборник*. Последња издата књига у тој едицији је *Српска демографска библиографија 1945-2012*.

Стање дисциплине

Демографија је наука интердисциплинарног карактера. То условљава сâм предмет науке о становништву. У демографију су конзистентно, поред завршених демографа, укључени и истраживачи који базично, према основним студијама, припадају различитим блиским наукама, и друштвеним и природним. Демографијом се баве и социолози, антрополози, економисти, политиколози, географи, статистичари, математичари, психолози, лекари, историчари.

Отвореност демографије према другим наукама је велика. Отвореност је везана не само за различитост наука из којих долазе истраживачи, већ, последично и природно, и за методологију, теорије, емпиријске резултате, концепте примене коју демографи преузимају из других наука. Но, ова отвореност демографије истовремено је и база за продор њених налаза различите природе у друге науке.

Отвореност демографије за размену с различитим друштвеним и природним наукама представља њену снагу, јер демографија има свој јасно изграђен идентитет. Он је створен, између осталог, чврстом везаношћу демографије за податке и њиховим екстензивним коришћењем. Та чињеница битно разликује демографију у односу на

друге науке. Попис становништва и витална статистика основни су извори података који се традиционално користе у демографији.

Поред тога, у демографији се све чешће циљано спроводе анкете дубинског типа и користе фокус групе и експертски интервјуи као методолошки инструменти. Убрзан информатички развој последњих година отвара нова истраживачка поља у науци о становништву и омогућава да се теоријске поставке провере и надграде. Тако се надомештава недостатак учествовања Србије у великим репрезентативним демографским анкетама које се периодично спроводе у већем броју европских земаља.

Научни резултат је ширење теоријских знања везаних за предмет истраживања што, поред емпиријског значаја, омогућава верификацију и конструкцију релевантних теорија. На тај начин се демографија још јасније профилише у односу на друге друштвене науке, а демографска истраживања и радови који проистичу из њих мењају свој карактер од изразито квантитативних ка онима који су квалитативног типа.

Предмет истраживања, окупљање сарадника из више научних дисциплина, отвореност дисциплине и ширење методолошких могућности омогућили су да и теме којима се демографи баве буду све разноврсније и разгранатије. То добро илуструју помак у насловима радова који је јасно видљив у Српској демографској библиографији 1945–2012. Тако, поред општих демографа, истраживачи који се баве науком о становништву данас се могу класификовати и као „социјални демографи“, „демографи породице“, па чак и као „демографи понашања“ (Birch, 2003).

Мада већина интервјуисаних српских демографа позитивно оцењује развој, стање и позиционирање науке о становништву у нас, постоје и они који мисле друкчије (Рашевић, 2013). Критички тонови се односе на недостатак теоријских генерализација карактеристичних за становништво Србије, често присутну „статистичку ситничавост“ у радовима, и делимично обрађивање маргиналних тема. Један од интервјуисаних колега чак сматра да у демографији већ годинама није направљен значајан искорак.

Перспективе науке о становништву

Сви интервјуисани експерти мисле да су перспективе демографије веома добре или добре. Они верују у даљи развој или у пораст значаја науке о становништву или чак у то да демографија има прилику да постане „наука будућности“. Српски демографи виде перспективе ове науке у њеном повезивању са ширим кругом наука (посебно су истакнуте антропологија, молекуларна биологија,

медицина и екологија), примењивости демографије и/или већој ангажованости истраживача у спровођењу јавних политика (Рашевић, 2013).

Већина демографа, мада не сви, желе да своје налазе, и поготово њихово тумачење, поделе са заједницом релевантном за доношење одлука, свесни да развитак становништва Србије, у условима одсуства јаког, свеобухватног и константног политичког деловања, води великим популационим поремећајима. Истовремено, формулисање одговарајућих политичких одлука, њихово прихватање и евалуирање захтева добру информисаност. Многе препреке онемогућавају дијалог између демографа и доносилаца политичких одлука. За њихово ублажавање је потребан и посебан напор истраживача из науке о становништву.

Демографи у Србији би – користећи искуства из других средина која се односе на представљање пројектних резултата у функцији дефинисања јавних политика, као и јачања дијалога између истраживача и доносилаца одлука – могли да учине да се популациони изазови високо рангирају на политичким агендама, као и да наметну своја истраживачка знања доносиоцима одлука, како би се ублажили проблеми из сфере фертилитета, морталитета и миграција становништва. Последишно, истицањем социјалне и политичке корисности демографије, као и постизањем веће јавне видљивости њених истраживача, јачала би, директно и индиректно, и сама наука о становништву. У противном ће демографија остати оно што је и сада – „фасцинантна мала дисциплина“, како је то написао Табутен (Tabutin, 2007).

Развој демографије зависи, не само од тога колико доносиоци одлука препознају важност њених налаза и колико прихватају знања о српској популацији већ и од способности истраживача да дубље развијају науку о становништву. То је могуће учинити отварањем нових тема, надградњом теоријских концепата, и/или, како подвлаче Морган и Линч (Morgan, Lynch, 2001), методолошким усмеравањем ка добијању података с микронивоа путем каузалних модела и објашњењу индивидуалних различитости у оквиру демографских феномена. Има и супротних размишљања. Тако, Ли (Lee, 2001) ламентира над занемаривањем формалне демографије и данас све масовнијим окретањем демографа истраживањима везаним за појединца.

Демографија према Међународној унији за научно проучавање становништва има још једну прилику за развој (IUSSP, 2014). Наиме, државе чланице Уједињених нација усвојиле су 17 глобалних циљева одрживог развоја за период до 2030. године. У том смислу је Панел експерата УН истакао да је потребно побољшати податке како би се

пратило остваривање усвојених циљева. Према документу који су донели експерти, инсистира се на откривању области које нису покривене подацима, бољем квалитету података и њиховом већем коришћењу. (United Nations, 2014). Управо је централна вештина демографа да разумеју ограничења постојећих извора и база података, унапреде их и учине доступним.

Кључне речи: демографија, јавне политике, Србија

Литература

Burch, T. K. (2003). Demography in a new key: A theory of population theory. *Demographic Research* 9: 263–284.

Van Dalen, H., P. Henkens, K. (2012). What is on a demographer's mind? A worldwide survey. *Demographic Research* 26: 363–408.

IUSSP (2014) *Defining and successfully accomplishing the Data Revolution – The perspective of Demographers*. Paper presented at IUSSP Expert Meeting "Demography and the Post-2015 Data Revolution", Paris, France, October 9–10, 2014.

Lee, R. D. (2001) *Demography abandons its core*. Paper presented at "Annual Meeting of the Population Association of America", Washington DC, USA, March 29–31, 2001.

Мацура, М. (1974). *Прилози теорији и политици становништва*. Београд: Економски институт.

Мацура, М. и сарадници (2001). *Насеља и становништво области Бранковић 1455. године*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Мацура, М. (ур.) (1999). *Социјалне и економске мере у прилог рађања*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Мацура, М., Гавриловић, А. (ур.) (2005) *Еволуција популационе политике у Србији од 1945. до 2004. године*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Morgan, Ph., Lynch S. (2001). Success and future of demography: The role of data and methods. *Annals New York Academy of Sciences* 954: 35–51.

Оцић, Ч. (ур.) (2013). *Српска демографска библиографија 1945–2012*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Рашевић, М. (2012). Развој демографије у Србији. *Социолошки преглед* 3–4: 851–881.

Рашевић, М. (2013). Педесет година развоја Центра за демографска истраживања и демографије у Србији. *Географско образовање, наука и пракса: развој, стање и перспективе*, 293–299.

Географски факултет Универзитета у Београду, Ивањица, Република Србија, 5–7. децембар 2013.

Rašević, M. (2013). Srpski demografi o demografiji. *Stanovništvo* 51(2): 39–51.

Rašević, M. (2016). *Demograf kao advokat*. Rad predstavljen na naučnom skupu Društva demografa Srbije, Instituta za demografiju Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka i Republičkog zavoda za statistiku "Demografski izazovi na prostoru bivše Jugoslavije", Beograd, Republika Srbija, 15. april 2016.

Tabutin, D. (2007) Whither demography? Strengths and weakness of the discipline over fifty years of change. *Population* 62(1): 15–32.

United Nations (2014). *Data Revolution*. Paper presented at IUSSP Expert Meeting "Demography and the Post-2015 Data Revolution", Paris, France, October 9–10, 2014.

ИНОВАЦИЈЕ У ДЕМОГРАФСКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА – КА НОВОМ САЗНАЈНОМ ОКВИРУ ЗА ЈАВНЕ ПОЛИТИКЕ

Мирјана Девеџић

Географски факултет Универзитета у Београду

Иманентно својство демографије је примењивост. Поједини светски универзитети на којима се изучава демографија, у оквиру програма имају и посебне предмете којима се то наглашава, као што су „примењена демографија“, или „демографија у служби доношења одлука“. Но, чини се да се њена примењивост у савременом тренутку (а посебно у Србији) истиче више него икада раније. Нарастајући проблеми у развоју становништва, бројне импликације на друштвено-економски развој и одрживост разнородних социјалних система наглашавају и подесност и неопходност демографских истраживања за промишљања о перспективама укупног развоја, али и његових појединих специфичних сегмената. То истовремено представља изазов и за истраживаче, јер постојећи стандардни извори података и традиционална методологија нису увек довољан оквир за одговоре на сва питања од интереса за пројектовање и унапређење функционалне организације структурних или регионалних целина. Стога је иновирање неопходно, како у домену прикупљања података, тако и у домену њихове обраде, истраживачких контекста, интерпретација, покретања нових тема и феноменолошке надградње..

Овом приликом су истакнуте неке од постојећих и потенцијалних иновација, које су примењене или промовисане у пројекту „Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији“. Због разноврсности тема започетих у пројекту, оних које су потпомогнуте новим приступима, акценат неће бити стављен на сумирање резултата, већ на систематизацију реализованих идеја осавремењивања демографских истраживања. Тиме се могућности иновација не исцрпљују, већ се само наглашава њихов значај.

Првенствено треба споменути *проспективну старост* као методолошку креацију у истраживању демографског старења (Devedžić, Stojilković, Gligoriјеvić, 2011; Devedžić, Stojilković, 2011; Devedžić, Stojilković, 2012; Devedžić, Stojilković, 2015; Devedžić, Stojilković Gnjatović, 2015; Stojilković Gnjatović, Devedžić, 2014–2015). Овај искорак из традиционалног контекста изучавања старења становништва одличан је пример како нарастајући демографски

проблем иницира развој методологије. Као и много пута у демографији дуални карактер времена омогућио је нову визуру посматрања и у проспективној старости добио нову димензију. За разлику од дуалности на релацији календарско време–године старости, овог пута је дуалност постигнута захваљујући уважавању како протеклог, тако и будућег времена, односно година које ће бити проживљене. Нови концепт (и показатељи – проспективни праг старости, проспективни удео старих, проспективна медијална старост и проспективни коефицијент старосне зависности) највише смисла има у компаративној анализи, јер је за разлику од реалне старости базиран на потенцијалним преосталим годинама живота, прорачунатим на основу очекиваног трајања живота (ОТЖ). Управо у њима, а у односу на остале земље, уочавају се заостаји или напреси у обарању смртности, посебно старог становништва и наговештава значај јавних политика за очување здравља и продужење људског века. Проспективна старост, коју су осмислили истраживачи Бечког института за демографију, заправо највише подржава примењену демографију. Стога су истраживања проспективне старости у Србији нови сазнајни оквир за јавне политике из домена демографског старења и оних феномена који из њега проистичу. Нови аспект старења је и светска заједница препознала као неопходан, уграђујући га у Мадридски план о активном старењу. Проспективни концепт може се третирати само као комплементаран традиционалном, а начин на који он редефинише старост је надасве неопходан у креирању и спровођењу политике активног старења, која подразумева партиципацију старог становништва и друштвену валоризацију њихових потенцијала. Препоруке за иновирање истраживања демографског старења у функцији јавних политика укључују утврђивање индекса активног старења, композитног показатеља који открива неискоришћене могућности за активнију друштвену позицију сениора. Квалитативна истраживања из области међугенерациске сарадње такође могу оснажити сазнајни оквир јавних политика.

Неопходне иновације у демографији морају се базирати на *напреднијој вези и интеграцији са информатиком*, коришћењем иновативних приступа и решења, као и нових софтверских апликација и сервиса, адекватних демографским методама (Stojilković Gnjatović, Devedžić, 2014–2015; Devedžić, Devedžić, Radenković, 2011; Devedžić, Devedžić, Radenković, 2012). Неки од примера таквих приступа и решења су специјализовани Web сервиси за демографе. У оквиру демографског пројекта коришћен је СКР (content/knowledge provision) Web сервис, развијен у оквиру европског FP7 пројекта IntelLEO (<http://intelleo.eu/index.php?id=2>). СКР сервис омогућује откривање

контекстуализованих ресурса и информација из неке области. Истражујући могућности конкретне подршке апликацији демографских знања на свим нивоима где се формулишу јавне политике, испитани су сценарији у којима се СКР сервис користи у повезивању општина са демографским експертима у циљу крос-референцирања пописних података, креирања релевантних композитних података, као и обогаћивању локалних база демографских ресурса.

Свакако треба споменути и *једноставније форме коришћења интернета и социјалних мрежа у изучавању популационих процеса* (Томић, Devedžić, 2015). С обзиром на све већу потребу да се спроводе квалитативна истраживања у функцији добијања бољих информација о демографским понашањима, проналажење одговарајућег узорка за истраживање путем социјалних мрежа, недовољно је искоришћена могућност у демографији Србије. Истовремено, социјална моћ новог медија трансформише и друштвене обрасце, формира нове истраживачке феномене, релевантне и за популациона истраживања, као што су: упознавања преко интернета, бракови склопљени након тога, подршка старих новијим имигрантима, социјалне мреже из области родитељства и сл. Заправо, обликовање друштвених понашања данас је неоспорно под утицајем електронских, дигиталних медија, чиме не могу бити заобиђена ни демографска понашања, те се нове теме о томе тек формирају. Стога информационе технологије не треба посматрати само као методолошки апарат за боље анализе и презентовање демографских садржаја, већ и као канал комуникације разноврсних актера у циљу унапређења демографских истраживања, или као нови чинилац трансформација друштвених односа и појава.

Важни помаци у иновирању демографских истраживања учињени су на међународном нивоу, посебно *обезбеђивањем нових извора података за лонгитудинална истраживања*. Тако су формиране анкете као што су GGP (Generations and Gender Programme), SHARE (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe) и сл. – које су одговор на нужност иновирања, континуираности и ажурности документационе основе за демографска истраживања. Како се у Србији те анкете још увек не спроводе, а покушавајући да отклоне недостатке услед тога – демографи све више посежу за секундарним, или алтернативним изворима, који полако прерастају у примарне. То је посебно приметно када је у питању економска демографија и Анкета о радној снази (АРС). Једна од могућности лежи у *формирању „трајног“ узорка посебних карактеристика*, чији је циљ да омогући истраживања деловања одређених чинилаца, како би се проценила њихова потенцијална ефикасност у јавним политикама. Пример таквог истраживања је проучавање ставова о репродукцији студената

демографије, односно младих који имају добра сазнања о демографском развоју Србије и света у поређењу са онима који их немају (Ivković, Devedžić, 2015). Ово истраживање апроксимира ефекте специфичног образовања на фертилитет, на улоге партнера у родитељству, значај брака и родних позиција за репродукцију. Уједно, овакав узорак обезбеђује трајност све док постоји студијски програм демографије и алумни, и отвара могућности да се сагледава трансформација током животног циклуса испитаника.

Кључне речи: проспективна старост, информационе технологије, извори података, лонгитудинална истраживања

Литература

Devedžić, M., Devedžić, V., Radenković, S. (2011). Collaborative workplace learning for demographers. *Second International Conference eLearning – 2011* (pp. 6–11). Belgrade Metropolitan University, Belgrade, Serbia, September 28–29, 2011.

Devedžić, M., Stojilković, J., Gligoriјеvić V. (2011). Starost stanovništva zemalja jugoistočne Evrope iz nove perspektive. *Treći kongres srpskih geografa* (стр. 365–371). Географски факултет Универзитета у Београду, Српско географско друштво, Ванја Лука, Република Српска, 12–13. октобар 2011.

Devedžić, M., Stojilković, J. (2011). Ageing male population in Serbia and Slovenia from three perspectives. In J. Malačić, M. Gams (eds.), *Facing Demographic Challenges – Volume B* (pp. 13-16). Ljubljana: Odsek za intiligentne sisteme Institut "Jožef Stefan".

Devedžić, M., Devedžić, V., Radenković, S. (2012). Web service support for collaboration between demographers. *Computer Science and Information Systems* 9(2): 943–961.

Devedžić, M., Stojilković, J. (2012). Novo poimanje starosti – prospektivna starost, *Stanovništvo* 50(1): 45–68.

Devedžić M., Stojilković, J. (2015). *Demografski profil starog stanovništva Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.

Devedžić M., Stojilković Gnjatović J. (2015). Šta nam demografija govori o starijem stanovništvu? *Gerontologija* 42(1): 155–168.

Devedžić M., Mirić N., Gligoriјеvić, V. (2017). Does specific demographic education change young people's opinions about reproduction? – The case of Serbia. *Journal of Geography in Higher Education* 41(2): 283–304.

Ivković M., Devedžić M. (2015). Unintentional online meeting of partners: Specific features, attitudes, experiences – Case study in Serbia. *Sociológia/Slovak Sociological Review* 47(6): 579–604.

Stojilković Gnjatović J., Devedžić M. (2014–2015). *Some characteristics of population ageing using prospective approach: Serbia as case study*. Paper presented at WIC "New Measures of Age and Ageing", Vienna, Austria, December 3–5, 2014.

Томић, Б., Девеџић, М. (2015). База знања за аутоматизовано тумачење демографских индикатора. *XXI YU INFO* (стр. 284–290). Друштво за информационе системе и рачунарске мреже, Копаоник, Република Србија, 8–11. март 2015.

МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА АНАЛИЗЕ ДЕМОГРАФСКИХ ПОДАТАКА У СРБИЈИ

Бојан Томић, Јелена Јовановић, Владан Девеџић, Зоран Шеварац,
Драган Ђурић
Факултет Организационих наука Универзитета у Београду

Софтверски алати који се тренутно користе у Србији – предности и недостаци

Демографски подаци, веома налик пословним подацима, могу се представити не само табеларно, већ и графички – визуелно. Осим обичних графикана, у демографији се често користе картограми ради боље прегледности и једноставнијег тумачења података. Демографи у Србији користе различите софтверске алате који се, грубо, могу сврстати у две групе.

Алати за обраду табеларних података (Microsoft Office Excel¹, Libre Office Calc², итд.) обезбеђују основне табеларне функције сумирања и међусобног повезивања више табела, као и израду основних врста графикана. Њихова предност је што представљају познато радно окружење, с обзиром да се користе и у другим областима, па се обука за потребе демографских анализа може извршити у кратком року. Оно што им недостаје је могућност израде картограма и интерактивних визуелизација.

Статистички алати (нпр. IBM SPSS Statistics³) имају све могућности као алати из претходне групе, али обезбеђују и напредне статистичке методе за обраду података, проверу хипотеза, предвиђање и сл. Најпогоднији су за демографска истраживања где је потребно доказати неке нове, непознате везе међу подацима или предвидети будућа кретања. Њихова главна предност је у томе што су прошириви, па је могуће унети нове технике и моделе за обраду података. Међутим, статистички алати су доста сложенији за рад, и не подржавају израду картограма нити интерактивних визуелизација.

¹ <http://products.office.com/Sr-latn-rs/excel>

² <http://www.libreoffice.org/discover/calc/>

³ <http://www-01.ibm.com/software/analytics/spss/products/statistics/>

Актуелне софтверске методе и алати за демографске анализе

Актуелни приступи у анализи пословних података, засновани на напредним статистичким методама, методама машинског учења, и интерактивној визуелизацији података, све више налазе своју примену и у домену демографских анализа. Примена ових савремених аналитичких метода праћена је комбиновањем традиционалних извора демографских података (нпр. пописи становништва) с новим изворима података који укључују податке прикупљене посредством сателита, мобилних телефона и других уређаја опремљених сензорима. Тиме се омогућују робустне процене релевантних демографских индикатора на значајно нижем нивоу грануларности него што је то случај са традиционалним приступима: уместо предикција на националном или регионалном нивоу, процене се врше за значајно мање географске целине. На пример, Flowminder⁴ је непрофитна организација која користи напредне статистичке методе како би на основу података које обезбеђују оператери мобилне телефоније и сателитски сензори проценила кључне социјалне индикаторе у резолуцији од 1км². Слично томе, WorldPop⁵ комбинује податке прикупљене пописом становништва и различитим социо-економским истраживањима, с подацима прикупљеним посредством сателита, мобилних уређаја и друштвених мрежа, како би применом напредних аналитичких метода извршила прецизне предикције промене дистрибуције становништва на одређеном географском простору, односно омогућила предвиђање и праћење кретања становништва у различитим временским интервалима, значајно краћим од оних које омогућују традиционални приступи засновани на пописним подацима.

Софтверски алати засновани на интерактивној визуелизацији података, као што су нпр. Garminder⁶ и Social Explorer⁷, омогућују једноставне и ефектне експлораторне анализе актуелних и историјских демографских података. Овакви алати, типично доступни као Веб апликације, омогућују корисницима креирање прилагођених (*customized*) мапа, као и визуелне компаративне анализе демографских показатеља за различите географске целине (различитог нивоа грануларности: од већих регија, до градских квартава), и тиме омогућују откривање и разумевање правилности (*patterns*) „прикривених” у подацима.

⁴ <http://www.flowminder.org>

⁵ <http://www.worldpop.org.uk/>

⁶ <https://www.garminder.org/>

⁷ <http://www.socialexplorer.com/>

Софтверска решења развијена у оквиру пројекта

База знања за аутоматизовано тумачење демографских показатеља

Један од резултата пројекта „Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији” јесте база за аутоматизовано тумачење демографских показатеља (Томић, Девеџић, 2015). У научној јавности је генерално прихваћен став да подаци постају информације тек кад им се дода значење, тумачење (Checkland, Scholes, 1990; Floridi, 2005).

На пример, ако неко нема знање о томе како миграциони салдо и природни прираштај утичу на промене броја становника неке области, не може да донесе ни основни закључак о узроку повећања или пада броја становника те области, колико год табела, графикона и картограма да анализира. Дакле, једино знање из области демографије омогућава да се демографски подаци протумаче, слично као кад је и тумачење пословних података у питању (Томић, 2009).

За нашу земљу и дефинисање јавних политика су битни процеси депопулације, централизације и поларизације, и ова база их аутоматски уочава тако што анализира основне демографске показатеље, као што су: апсолутни пораст, просечан годишњи пораст, стопа просечног годишњег пораста, базни индекс пораста, природни прираштај, миграциони салдо, имиграција и емиграција.

Предложено решење садржи формализовано знање из области демографије путем технике правила – и користи механизам за закључивање који изводи закључке (информације) на основу правила и унетих података. Закључци се, путем технике учауреног текста представљају у виду реченица налик на природни језик, заједно уз податке представљене табелама и графицима.

Алат за обучавање неуронских мрежа за демографске анализе

Неуронске мреже су техника машинског учења која се користи за препознавање образаца у подацима у многим областима. Посебно су погодне за примену када се ради са високодимензионим подацима (велики број параметара), великом количином података и непрецизним подацима. Неуронске мреже не користе неки предефинисани скуп правила или алгоритам за препознавање образаца, већ уче да препознају обрасце на основу скупа примера кроз тзв. процедуру обучавања. Процедура обучавања се састоји у представљању скупа примера неуронској мрежи применом одговарајућег алгоритма за обучавања, кроз коју неуронска мрежа подешава своје параметре како би могла да препознаје нове узорке

података који нису коришћени током обучавања. У оквиру наведеног Пројекта развијени су алгоритми и алати који омогућавају обучавање неуронских мрежа са демографским подацима. Алат пружа графички кориснички интерфејс, помоћу кога је кроз низ предефинисаних корака могуће креирање, тренинг и тестирање неуронске мреже. Осим тога алат обезбеђује и разне методе за визуелизацију података, што помаже кориснику да боље разуме проблем и донесе одлуке о архитектури и подешавањима неуронске мреже коју ће обучавати.

Нове могућности кроз едукацију

Да би млади демографи могли успешније да одговоре на савремене изазове у анализи и презентацији демографских података, неопходно је да током школовања овладају актуелним софтверским алатима и апликацијама за ту намену (Секција 2). У том смислу, универзитетска настава из области демографије требало би да укључи обавезну обуку и практичан рад са таквим алатима и апликацијама.

Један значајан корак у правцу осавремењивања наставе демографије начињен је на Универзитету у Београду на мастер програму *Рачунарство у друштвеним наукама*, у оквиру предмета *Демографија и нове информационе технологије*⁸. У том предмету студенти се упознају с новим информационим технологијама у изучавању, истраживању и презентовању демографских садржаја, с визуелизацијом и анимацијом таквих садржаја, као и с важношћу интердисциплинарности и сарадње демографа и информатичара.

Такав савремен приступ омогућује адекватније представљање значаја демографије када се ради о креирању и спровођењу јавних политика. Јавне политике све више препознају потребу за брзим, благовременим и прецизним анализама демографских садржаја у сферама економије, образовања, миграција становништва итд., а постоје бројне неискоришћене могућности везане за чување, ажурирање, анализу, визуелизацију и презентовање демографских садржаја коришћењем нових информационих технологија.

Кључне речи: демографија, анализа података, софтверска решења, вештачка интелигенција

⁸ <https://sites.google.com/site/soscico/predmeti/rdn005>

Литература

Checkland, P. B., Scholes, J. (1990). *Soft Systems Methodology in Action*. New York: John Wiley & Sons.

Floridi, L. (2005). Is semantic information meaningful data? *Philosophy and Phenomenological Research* 70(2): 351–370.

Тomić, B.(2009). Automated interpretation of key performance indicators by using rules. In A. Giurca, D. Gašević, K. Taveter (eds.), *Handbook of Research on Emerging Rule-Based Languages and Technologies: Open Solutions and Approaches* (pp. 625–646). Hershey: IGI Publishing.

Томић, Б., Девеџић, М. (2015). База знања за аутоматизовано тумачење демографских индикатора. *XXI YU INFO* (стр. 284–290). Друштво за информационе системе и рачунарске мреже, Копаоник, Република Србија, 8–11. март 2015.

ЗАШТО ЈЕ ПОТРЕБНА НОВА ПАРАДИГМА ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ?

Владимир Никитовић

Центар за демографска истраживања Института друштвених наука,
Београд

Забринутост за рецентне трендове ниског фертилитета широм европског континента отворила је ширу дебату међу истраживачима у области демографије током последњих 10–15 година, али још увек без преовлађујућег одговора како би и да ли би уопште друштво требало да одговори на овај изазов. У недостатку довољно добре теорије у области друштвених наука која би дала објашњење о будућем кретању фертилитета у нискофертилитетним државама (Lutz et al., 2006), истраживачи се, стиче се утисак, позиционирају у односу на два генерално супротстављена гледишта од којих ни једно још увек нема довољно емпиријски заснованих контрааргумента којима би чврсто одбранило своје хипотезе.

Сматра се да утемељивачи теорије демографске транзиције нису првобитно на уму имали импликације у сфери популационе политике већ њену научну вредност (Kirk, 1996) у погледу прогностичког капацитета и као идеје водиле за друштвене промене (Szreter, 1993). Наводи се чак злоупотреба демографије у смислу служења интересима међународних програма за планирање породице, те да су демографи све више привучени одлуком да њихов задатак није само да интерпретирају свет већ и да га мењају (Demeny, 1988: 455). Штавише, критичари амбивалентности тумачења и употребе ове теорије сматрају да је у питању архетипски конструкт за симултано одређивање и оправдавање правца који активна политика треба да следи (Szreter, 1993: 689).

Популациони одсек УН очито следи концепт у основи ове теорије по коме ће светска популација достићи нову равнотежу између рађања и смртности (UN, 2015). Такав приступ имплицира да популације коју су се међу првима суочиле с ниским фертилитетом, те популационим старењем, попут становништва Србије, не морају нужно предузимати акције у сфери популационе политике. Потреба за променом преовлађујуће парадигме популационе политике код нас дискутоваће се на основу резултата недавно објављених популационих изгледа Србије у овом веку (детаљније у: Nikitović, 2016). Ови дугорочни изгледи постављени су на два теоријскометодолошка концепта. Први је посттранзициони опоравак

стопе укупног фертилитета (СУФ), који је Популациони одсек УН изградио на хомеостатичком оквиру теорије демографске транзиције, према којем СУФ у Србији, као и у остатку ЈИ Европе, ни до краја века, не би достигла ниво потребан за замену генерација (UN, 2015). Други теоријски концепт – модел миграционог циклуса (Fassmann, Reeger, 2012), у основи дубоко емпиријски, осим што се логично допуњује с првим – од суштинског је значаја за идеју ове дискусије, будући да подразумева да ће се цео европски континент у наредним деценијама преобразити у имиграциони.

Прогнозирано смањење популације у највероватнијем случају, до средине овог века, у Војводини (-31,7%) и Централној Србији (-27,2%) не би требало да буде ван фокуса креатора јавних политика (Nikitović, 2016). Штавише, извесно је да се ствара читава зона депопулације дуж источног обода ЕУ, која је, према прогнози УН (UN 2015), најизраженија у глобалним оквирима. Консеквенце у виду регионалне и субрегионалне депопулације, те дефицита у понуди радне снаге, свакако су снажан ограничавајући фактор за ионако слабе економије у овом региону. Стога је врло раширена бојазан да, без што промптније акције доносилаца одлука, друштва суочена са дуготрајном периодском СУФ испод 1,5 упадају у „замку ниског фертилитета“ из које нема излаза (Lutz et al., 2006), односно постоји дугорочна опасност за њихов демографски опстанак. Овај приступ захтева ургентне и одлучне мере у земљама јако ниског фертилитета (McDonald, 2006), као што је Србија, јер не подразумева да су трендови фертилитета постепени и реверзибилни како их описује демографска транзиција, као линеарна, пре свега, класификациона, еволуциона схема (Szreter, 1993), што је углавном случај у конвенционалним пројекцијама агенција попут Еуростат-а, УН и националних статистичких завода, које доносиоци одлука типично консултују у својим стратегијама.

С друге стране, према Van de Каа (2006), актуелна криза рађања не мора нужно значити негативне импликације за будући демографски развој с обзиром да су у 20. веку већ забележене две с периодском СУФ испод нивоа замене генерација, те да забринутост не мора неизбежно резултирати мерама популационе политике. Овакав приступ подразумева сазнање да друштво све више цени улагање у људски капитал а не у саму бројност популације, за разлику од ранијих времена, те да, иако би будуће генерације могле бити упола мање од садашњих, то не мора нужно бити негативна импликација; напротив. Стога би препорука пре ишла ка јавним политикама које стимулишу подизање квалитета и нивоа образовања младих, а не ка класичном пронаталитетном приступу или, шире, ка политикама у области подршке породици (Van de Каа, 2006: 208–9).

Дугорочна импликација овде дискутованих пројекција отвара, чини се, дубља питања када се ради о популационом старењу. Управо је дуготрајно низак ниво фертилитета на релативном стабилном нивоу, као и његов тек лагани опоравак у наредним деценијама, разлог који би до краја века стабилизовао старосну пирамиду Србије, указујући на ново равнотежно стање. Ту вероватно лежи и одговор на уобичајена питања у вези са забринутошћу за демографску будућност земље. Пораст удела старих јесте неизбежан, али свакако има своје границе. Стога ће најизазовнији период бити до средине века (Nikitović, 2016), када се треба прилагодити новој реалности, која не мора нужно бити лоша (Lutz, 2014), имајући у виду искуства најразвијенијих држава. Она, с једне стране, подразумевају – прихватање концепта активног старења, који је постао истакнута концепција у политичком дискурсу, поготово остареле популације ЕУ, као један од важнијих начина за превазилажења последица нове реалности, упркос контроверзама које га прате (Van Dyk et al., 2013), а с друге стране – инсистирање на квалитету уместо на квантитету популације, где образовање има кључну улогу (Van de Kaa, 2006; Lutz, 2014). Тако, чисто демографски фактор не мора бити ограничавајући за обим и квалитет будуће радне снаге, за разлику од обима укупне популације, будући да, у европским оквирима, Србију одликују најниже стопе економске активности најмлађег (15–24) и најстаријег (55–64) дела радног контингента. У том смислу треба разумети препоруке неких од водећих демографа данашњице да примарни циљ популационе политике у овом веку треба да буде јачање базе људских ресурса у циљу националног и глобалног одрживог развоја (Lutz, 2014: 528), што из угла актуелних поставки јавних политика у Србији делује као приличан изазов.

Полазећи од ограничења демографског оквира, а имајући у виду скорије таласе азиланата на Западнобалканској траси, као и стратешки циљ прикључења Србије ЕУ, није нереално да у наредним деценијама овај регион постане интензивно усељенички, према теорији миграционог циклуса (Fassmann, Reeger, 2012), а у складу са дубински имигрантским концептом ЕУ који вуче корене из колонијалног доба (Demeny, 2003). Иако на том путу постоје бројне, пре свега економске, препреке, барем на краћи рок, чини се да су највеће оне које се односе на спремност локалног становништва на прилив имиграната, нарочито оних који се значајно разликују етнички, расно и/или културолошки. Управо би ту улога јавних политика могла бити кључна, као што показују искуства других земаља које су прошле или пролазе путем миграционе транзиције.

Кључни предуслов приликом дефинисања политика које се тичу популационог развоја Србије јесте разумевање дубоке

укорењености механизма који одржавају ниске репродуктивне норме у савременом друштву, односно суочавање с извесношћу даљег смањења и старења становништва. Такво сагледавање демографских процеса не подразумева песимистично полазиште за (не)решавање битних популационих питања, већ омогућава постављање реалистичних оквира стратегијама у којима је признавање важности имиграционог фактора, односно подизања образовног и економског нивоа популације, чини се, од пресудног значаја за будући демографски развој овог простора.

Кључне речи: Србија, популациона политика, имиграција, људски капитал, демографска будућност

Литература

Demeny, P. (1988). Social science and population policy. *Population and Development Review* 14(3): 451–479.

Demeny, P. (2003). Population policy dilemmas in Europe at the dawn of the twenty-first century. *Population and Development Review* 29(1): 1–28.

Fassmann, H. & Reeger, U. (2012). 'Old' immigration countries in Europe. The concept and empirical examples. In M. Okólski (ed.), *European Immigrations: Trends, Structures and Policy Implications* (pp. 66–90). IMISCOE Research Series. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Kirk, D. (1996). Demographic transition theory. *Population Studies* 50: 361–387.

Lutz, W. (2014). A population policy rationale for the twenty-first century. *Population and Development Review* 40(3): 527–544.

Lutz, W., Skirbekk, V. & Testa, M. R. (2006). The low fertility trap hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research* 2006: 167–192.

McDonald, P. (2006). Low fertility and the state: The efficacy of policy. *Population and Development Review* 32(3): 485–510.

Nikitović, V. (2016). Dugoročne demografske implikacije niskog fertiliteta u regionu bivše Jugoslavije. *Stanovništvo* 54(2): 27–58.

Nikitović, V. (2017). The impact of migration on demographic processes in the region of former Yugoslavia. In M. Bobić, S. Janković (eds.), *Towards Understanding of Contemporary Migration. Causes, Consequences, Policies, Reflection* (pp. 61–81). Belgrade: Institute for Sociological Research Faculty of Philosophy University of Belgrade, Serbian Sociological Society.

Szreter, S. (1993). The idea of demographic transition and the study of fertility change. A critical intellectual history. *Population and Development Review* 19(4): 659–701.

UN (2015). *World Population Prospects – The 2015 Revision*. Methodology of the United Nations population estimates and projections. New York: United Nations – Department of Economic and Social Affairs, Population Division.

Van de Kaa, D. (2006). Temporarily new: On low fertility and the prospect of pro-natal policies. *Vienna Yearbook of Population Research* 2006: 193–211.

Van Dyk, S., Lessenich, S., Denninger, T. & Richter, A. (2013). The many meanings of "Active Ageing". Confronting public discourse with older people's stories. *Recherches sociologiques et anthropologiques* 44(1): 97–115.

ДА ЛИ И КАКО УВЕСТИ ФАКТОР СТАРОСТИ ЖЕНЕ У ПОЛИТИКУ ПРЕМА РАЂАЊУ?

Петар Васић

Географски факултет Универзитета у Београду

Рађање испод нивоа замене генерација феномен је са којим се суочава највећи број европских земаља, а у Србији је присутан више од 60 година. Једна од главних обележја недовољног рађања у Србији јесте и одлагање рађања у старију животну доб. Продужено школовање, постојање објективних и субјективних препрека везаних за транзицију у одраслост, висока незапосленост младих, непостојање стамбене политике усмерене ка младим паровима и неизвесност оличена у хроничној друштвено-економској кризи, доприносе пролонгирању одлуке о рађању. Политика подстицања рађања би поред стимулативног карактера у односу на ред рођења деце, требало да буде усмерена и на то да омогући појединцима да имају децу у ранијим годинама живота, или макар да не одлажу одлуку о родитељству. Овакав приступ формулисању политика према фертилитету у иностраној литератури познат је под називом *темпо политике*.

Као основни метод истраживања коришћен је трансферзални метод демографске анализе, као најподеснији за идентификацију краткорочних варијација и тенденција у кретању фертилитета. На основу поменутог метода израчунавани су показатељи фертилитета према старости (специфичне стопе фертилитета, стопа укупног фертилитета, просечна старост на рођењу, итд.), с фокусом на период након 2002. године, односно период током кога је на снази позитивна законска регулатива у сфери рађања.

Иако су квантум и темпо фертилитета релативно једноставно мерљиви, оно што нарочито привлачи пажњу јесте утицај темпа на квантум фертилитета. Последње две деценије (1995–2015) карактерише интензивирање феномена одлагања рађања, а нарочито одлагање прворођења. Међутим, интензивирање одлагања рађања одвијало се на такав начин да су се просечне године старости мајке на прворођењу у другом десетогодишту двоструко брже повећавале него у периоду 1995–2005. Ако се посматра просечна старост мајке на рођењу све деце, повећање је троструко веће у другом десетогодишту у односу на период 1995–2005. године. С друге стране, ако се посматра само период током кога је на снази Закон о финансијској подршци породици са децом, односно период од 2002. до 2015. године, у

повећању просечних година старости мајке на рођењу, издвајају се два потпериода. Први потпериод од 2002. до 2006. године током кога је родитељски додатак исплаћиван једнократно у целости на рођењу детета, а прво дете није било обухваћено овим давањем и други потпериод након 2006. од када је родитељски додатак исплаћиван у 24 једнаке месечне рате, а прво дете је обухваћено овим давањем у симболичном износу. Наиме, током другог дела потпериода просечне године старости мајке на прворођењу су се повећавале 40% брже у односу на први део периода, а просечне године старости мајке на рођењу све деце су се повећавале чак 50% брже у односу на први део периода. Многе студије које су се бавиле истраживањем ефеката политика у сфери подстицања рађања истичу да је утицај директних финансијских давања далеко већи на „тајминг“ рађања него на квантитет, а да једнократни финансијски подстицаји виших износа имају јачи утицај у односу на вишекратна давања симболичних износа. У том смислу, без обзира на непостојање истраживања усмерених на евалуацију мера популационе политике у сфери рађања у Србији, може се претпоставити да је укидање исплаћивања родитељског додатка у целости одмах након рођења детета имало изванредан утицај на интензивирање процеса одлагања рађања. С друге стране, укључивање првог детета у систем давања, иако у симболичном износу од око 300 евра, повлачи значајна средства с обзиром да се око половине свих рађања на годишњем нивоу оствари као прворођење. Поновно искључивање првог детета из обухвата родитељским додатком би, у истом укупном износу издвајања, омогућило повећање давања усмерених на друго, треће и четврто дете од чак 20%, што би, имајући у виду резултате релевантних истраживања у овој сфери могло резултовати повећањем стопе укупног фертилитета (СУФ) за између 2 и 4%.

Имајући у виду степен одлагања рађања и његово интензивирање, јасно је да су ефекти темпа фертилитета на квантум рађања у Србији значајни. На основу једноставног метода израчунавања темпа ефекта на вредност СУФ који су представили Бонгартс и Фини (Bongaarts and Feeney, 1998), може се рећи да је током периода 2002–2015. у Србији негативан темпо ефекат износио између 10 и 30%, односно за 0,35 деце мање по жени у просеку на годишњем нивоу. Другим речима, значај заустављања одлагања рађања се огледа не само у бројним здравственим предностима за мајку и дете, већ и у очигледним демографским предностима. У том смислу би подстицање рађања требало бити усмерено и на заустављање или макар успоравање одлагања рађања. Чувена четири „НЕ“ Светске здравствене организације (СЗО) везана за препоруке у сфери „тајминга“ и броја рађања би на неки начин могла бити

имплементирана у систем мера за подстицај рађања. У овом тренутку једино је препорука у вези са бројем деце уважена и имплементирана у Закон, док су преостале три препоруке тренутно изостављене. СЗО овим препорукама дефинише оптималну доб за рађање као период између 18. и 35. године старости жене, наводећи најпре медицинске импликације рађања изван овог старосног оквира. Чини се да је линеарна дистрибуција финансијских давања без обзира на старост жене на рођењу детета, заправо подстицање здравствено неодговорног понашања појединаца од стране државе. Без обзира на јасне негативне здравствене импликације по мајку и дете, ван ових старосних оквира је у Србији током 2015. рођено око 12.000 деце, односно чак 18,5%. Искључивање рођења од стране мајки ван поменутог старосног оквира омогућило би повећање давања усмерених на рођења остварена унутар овог старосног оптимума за 23%. Међутим, како се контингент прворођења преклапа са контингентом рођења ван поменутог старосног оквира, долазимо до укупног броја од око 40.000 рођења. Износ давања усмерен на ове контингенте износи приближно 28% укупних давања у оквиру родитељског додатка, а искључивање поменутих контингената из обухвата би омогућило повећање давања усмерених на друго, треће и четврто дете од стране мајки старих између 18 и 35 година старости за чак 40%, што би могло резултовати повећањем стопе укупног фертилитета за између 0,06 и 0,11 деце по жени и то у оквиру подједнаког укупног износа давања. Редистрибуција родитељског додатка на овакав начин би, у оквиру истог укупног износа издвајања из буџета, омогућила једнократно исплаћивање преко 200.000 динара на рођењу другог, преко 400.000 динара на рођењу трећег и преко 500.000 динара на рођењу четвртог детета, што би засигурно имало утицаја како на квантум, тако и на темпо фертилитета.

Постоје различите препоруке у оквиру темпо политика, од скраћивања образовног процеса, преко ранијег поласка у школу, до препорука које се односе на промену редоследа кључних животних догађаја појединца (школовање, запослење, брак, рађање), а све у циљу заустављања даљег одлагања рађања. Како је за државу важно колико деце се рађа, тако је важно и у којој старости жене се рађа. Постоји низ начина на који би старост жене могла бити укључена у систем подстицања рађања. У овом сажетку је наведен један иза кога стоје чврсти медицински аргументи и препоруке СЗО, међутим, могуће је задржати постојећи начин дистрибуције родитељског додатка, али и увести линеарно повећање износа давања за жене које рађају у оквиру поменутог старосног оптимума, па чак и индиректно везати проценат увећања за године старости жене.

Препоруке:

1. Искључити прво дете из обухвата родитељским додатком
2. У оквиру истог укупног износа издвајања, а на основу остварене уштеде, повећати давања за друго, треће и четврто дете за 20%.
3. Уважити препоруке СЗО и ограничити обухват родитељским додатком на старосну групу од 18 до 35 година старости жене, а на основу остварене уштеде повећати износ родитељског додатка за додатних 20%.

Или:

4. Задржати пун старосни обухват родитељским додатком и увести одређен степен увећања за жене које рађају у оквиру старосног оптимума и индиректно везати степен увећања са старошћу жене.

Кључне речи: одлагање рађања, родитељски додатак, недовољно рађање, темпо ефекат, старост мајке

Литература

Васић, П. (2013). Образовна структура жена које су рађале и структура рађања у Србији од 2002. до 2011. – неосетљиве на популациону политику? У Љ. Митровић (ур.) *Становништво југоисточне Србије: Култура, наталитетска политика и демографска репродукција у југоисточној Србији* (стр. 81–99). Ниш: Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, Филозофски факултет Универзитета у Нишу.

Vasić, P., Gligorijević, V., Devedžić, M. (2014). Responding to population policy – Which women can provide the greatest demographic benefit in Serbia? *Зборник Матице српске за друштвене науке* 148 (3): 541–550.

Vasić, P., Marinković, I., (2016). Parental allowance in Serbia – Examining the World Health Organization recommendations. *Transylvanian Review of Administrative Sciences* 49E: 150–168.

Vasić, P. (2016). *Nešto drugačiji pogled na politiku prema fertilitetu*. Rad predstavljen na naučnom skupu Društva demografa Srbije, Instituta za demografiju Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka i Republičkog zavoda za statistiku "Demografski izazovi na prostoru bivše Jugoslavije", Beograd, Republika Srbija, 15. april 2016.

РЕГИОНАЛНЕ РАЗЛИКЕ У ПОЛОЖАЈУ ЖЕНА У СРПСКОМ ДРУШТВУ – СЛОЖЕНОСТ ЊЕГОВОГ УНАПРЕЂИВАЊА

Анкица Шобот

Центар за демографска истраживања Института друштвених наука,
Београд

Важност дефинисања политика које би унапредиле друштвени положај жена интензивиранија је почетком 21. века, доношењем Миленијумске декларације Уједињених нација. Родна равноправност промовисана је у један од осам развојних циљева на глобалном и на националном нивоу, а у функцији његовог остваривања дефинишу се стратегије, доносе закони и изграђују институционални механизми. Друштвена једнакост жена и мушкараца јасно је одређена као услов развоја у економском, политичком и културном смислу, и као једна од темељних вредности развијених демократских друштава.

Значај унапређивања друштвеног положаја жена јесте и на страни регулисања феномена недовољног рађања. Веће стопе економске активности и запослености жена су важан чинилац достизања стопа фертилитета чије су вредности најближе нивоу потребном за просту репродукцију. Зато је неопходна већа подршка државе како би се ускладили рад и родитељство као оквир који олакшава позицију запослених жена. Постизање друштвене једнакости жена и мушкараца означава равноправност у погледу могућности избора, у присутности у приватној и јавној сфери, као и у начину и интензитету ангажовања у свакој од њих. Важну улогу у томе имају социо-демографске карактеристике женског становништва.

Релевантан извор ове анализе представља Попис становништва на основу којег је могуће сагледати брачне, образовне и економске карактеристике жена. Један од приоритетних циљева истраживања базираног на пописним подацима који се односе на период 1981–2011, било је испитивање регионалних специфичности женског становништва Србије. Намера је била да се артикулишу питања ка којима је потребно усмерити политике у прилог родне равноправности, а као показатељи посматране су различитости социо-демографских карактеристика. Анализиране су карактеристике женске популације Београдског региона, осталих региона централне Србије и Војводине.

Претпостављено је да се подручје града Београда издваја према свим посматраним карактеристикама женског становништва,

да су жене на преосталом подручју централне Србије у неповољнијем положају посматрајући ниво образовања и економску активност, и да се кристалише више питања битних за унапређење друштвеног положаја жена. Главни резултати истраживања могу се изложити у неколико тачака.

- Специфичност полне структуре становништва Београдског региона, старости 25–44 године, испољена кроз већу бројност жена него мушкараца, једним делом јесте последица карактеристика унутрашњих миграција женског становништва, што је у одређеној мери показатељ тежње ка остваривању повољнијег положаја (школовање, тражење посла, већа могућност избора...).
- У погледу брачног статуса, удели средовечних жена које нису ступале у брак, као и жена које су биле разведене највећи су у граду Београду. Код неодатих, просторна разлика је најинтензивнија у старосним групама 30–39 и 40–49 година. У Београдском региону готово једна трећина жена у првој и свака шеста жена у другој старосној групи није ступала у брак, што је два пута већа заступљеност у поређењу са женама исте старосне групе на преосталом подручју централне Србије.
- Када је реч о уделу високообразованих жена, разлика је најизраженија код старијих, али је она јасно видљива и у генерацијама рођеним после 1950-их. У поређењу с осталим регионима, међу рођенима између 1956. и 1981. године удео оних које су имале дипломе виших школа или факултета био је око два пута већи у Београдском региону (по петогодишњим старосним групама износио је око 40% у млађим генерацијама до нешто изнад 30% код старијих). Поред тога, неповољнији положај жена на преосталом подручју Србије регистрован је и кроз три пута већу заступљеност оних које су имале основно или ниже образовање, и то код оних које су биле старе између 25 и 49 година (чак близу 30% међу рођенима почетком 1960-их).
- У погледу економске активности, диференцираност је израженија по социо-професионалној структури, мада су жене Београдског региона ипак биле нешто економски активније од осталих: најчешће су обављале занимања из групе стручњаци и уметници. Према Попису 2011. године то је била одлика готово једне четвртине запослених жена Београдског региона. Око 30% жена старости 25–34 и 35–44 године и чак близу 40% у старосној групи 55–64 године, обављале су неко од занимања стручњака или неко из групе уметничких занимања. Запослене жене преосталог подручја централне Србије највећим делом су обављале услужна и трговачка занимања и занимања стручни

сарадници и техничари (око једне петине). Близу 30% жена старости 25–34 године било је запослено у трговини и услугама, једна петина је радила као стручни сарадници и техничари, а мање од 20% као стручњаци и уметници. Нешто више од једне петине запослених жена 35–44 године обављало је услужна и трговачка занимања, а занимање стручњака обављало је још нешто нижи проценат него у млађој старосној кохорти. Такође, на овом подручју забележени су већи удели пољопривредница и оних које су обављале занатлијска занимања, како у старијим, тако и у млађим генерацијама.

- Заједничка неповољност жена на свим подручјима јесте врло ниска заступљеност оних које су радиле на руководећим местима и у процесима доношења одлука. Ипак, удели су били нешто већи у Београдском него у осталим регионима (у старосним групама 35–44 и 45–54 године око 3%).

Просторни аспект омогућио је темељнију видљивост друштвеног положаја жена у Србији. Регионална диференцираност кристалише нека питања у погледу брачних, образовних и економских карактеристика, пружајући смернице политикама унапређивања родне равноправности. У том смислу намећу се важна питања као што су: положај жена с обзиром на брачни статус, положај незапослених жена, али и положај запослених с обзиром на карактеристике занимања и запослености, оних које су стекле високо образовање и оних које имају професионалне амбиције. Такође, неизоставна су и питања подстицања образовања и економске активности жена млађих генерација, као примарна за побољшање њиховог друштвеног положаја. Осим тога, и ако су образовне карактеристике, економска активност и социо-професионална структура жена Београдског региона повољније, карактеристике које се тичу брачног статуса говоре о одређеним специфичностима. Високи удели млађесредовечних жена које нису ступале у брак, бар једним делом могу бити последица сазнања о појединим препрекама у погледу усклађивања њихових социо-професионалних афинитета с обавезама и одговорностима које носи породични живот. Такође, релативно високи удели разведених могу се једним делом посматрати као показатељи утицаја незадовољства сопственим положајем, као последица нешто веће еманципације у односу на жене из Војводине и подручја централне Србије без Београдског региона. Подређен положај манифестован као немогућност да се жена оствари и изван породице може имати негативне ефекте на партнерски однос и брачну заједницу.

Питање унапређивања друштвеног положаја жена тиче се и јавне и приватне сфере. Када је реч о Србији, оно се значајним делом

још увек односи на поспешивање образовања, економске активности и запослености. Та питања актуелна су и у развијеним државама, а тичу се могућности професионалне афирмације, учешћа у сфери руковођења и одлучивања, поделе улога унутар породице. За достизање стандарда који постоје у земљама које су највише учиниле на овом плану, поред адекватних политика, потребне су промене ставова и свести о родној равноправности, и код жена и код мушкараца. Рушење родних стереотипа отвара простор за већу укљученост мушкараца у приватну сферу, за конкретније учествовање у подизању мале деце и родитељству, што пружа неопходну основу за повољнији положај жена када је реч о њиховој запослености и професионалној афирмацији. Постизање веће друштвене једнакости подразумева равноправнију поделу улога унутар породице, као битан услов за укљученост и ангажованост жена у јавној сфери.

Кључне речи: родна равноправност, образовање жена, запосленост жена, брачни статус жена, Србија

Литература

Шобот, А. (2014). *Родна неравноправност у Србији – демографско гледиште*. Београд: Институт друштвених наука.

Шобот, А. (2015). Просторне специфичности социо-демографских карактеристика средовечних жена у Србији, као допринос сагледавању родне неравноправности. У П. Миленковић, С. Стојшин, А. Пајванчић-Цизељ (ур.), *Друштво и простор* (стр. 402–416). Београд: Српско социолошко друштво и Институт за упоредно право; Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.

О РАЂАЊУ ВАН БРАКА СА ДЕМОГРАФСКОГ И СОЦИЈАЛНОГ АСПЕКТА

Биљана Станковић

Центар за демографска истраживања Института друштвених наука,
Београд

Као и у осталим европским земљама, и у Србији је у последњим деценијама присутан тренд повећања рађања ван брака. Са уделом од 25,5% 2015. године она се сврстава у земље са умерено високим процентним учешћем ванбрачних рађања. Сагледавање нивоа и карактеристика ванбрачних рађања важно је са демографског аспекта, посебно у условима ниског фертилитета, али и са аспекта социјалних импликација. Наиме, иако се пораст ванбрачног фертилитета може делимично приписати променама у ставовима и вредностима, демографске и социолошке анализе указују на неповољан друштвено-економски положај великог броја мајки које рађају ван брака и њихове деце. Стога разумевање феномена ванбрачног рађања може бити важан корак ка дефинисању потребних мера социјалне и популационе политике.

У истраживању се ванбрачна рађања у Србији анализирају на основу демографских показатеља, уз додатне увиде добијене квалитативним истраживањем. Посматра се ниво ванбрачног фертилитета од средине 20. века и његов удео у укупном фертилитету, сличности и разлике са другим европским земљама, карактеристике мајки које рађају децу ван брака, по разним обележјима (старост, школска спрема, занимање и активност, националност, вероисповест, тип насеља). Циљ квалитативног истраживања путем интервјуа на пригодном узорку од 100 испитаница, мајки деце предшколског узраста коју су родиле ван брачне заједнице, био је сагледавање мотива за рађање ван брака, партнерске везе, услова живота, учешћа оца у одгајању детета, мреже подршке из околине, специфичности и обима потребне помоћи и подршке, што би могло да укаже и на процесе и потребе у општој популацији. Важно питање које се отвара приликом анализе рађања ван брака, а које има значајне импликације, јесте и колика је заступљеност ванбрачних рађања међу мајкама које живе у заједници са оцем детета а колика међу мајкама које су саме. О томе у Србији не постоје статистички подаци, па се изводи индиректно закључивање, пре свега на основу раширености ванбрачних заједница, о чему први

пут постоје подаци добијени Пописом 2011. године, и на основу процента признања очинства и позакоњења детета.

Демографски аспект анализе показао је значајне разлике ванбрачног фертилитета од брачног, по многим одликама. Пре свега, у кретању броја живорођене деце и учешћа у укупном рађању. У посматраном периоду присутна је наглашено силазна тенденција броја деце рођене у браку и скоро континуиран, умерен пораст броја деце рођене ван брака. Стога се удео ванбрачних рађања повећавао брже од повећања њиховог укупног броја, па је у 2015. години био три пута већи него 1950, иако је број за то време повећан тек за четвртину (са 13.141 на 16.728). Троструко повећање процентног учешћа рађања ван брака у укупном рађању у Србији у периоду 1950–2015 пре свега представља резултат великог смањења броја деце рођене у браку.

Даље, различита је старосна структура мајки, просечна старост приликом живорођења детета код жена које су родиле ван брака за око две године је мања него жена које су родиле у браку. Током читавог посматраног периода у ванбрачним рађањима је веће учешће мајки млађих од 25 година и мање учешће мајки старијих од 30 година него код жена у браку.

Наглашена је и разлика између структуре ванбрачне и брачне деце по реду рођења, а највећа је у процентној заступљености деце првог и другог реда рођења. Удео прворођене деце је већи код ванбрачних рађања, а другорођене код деце рођене у браку.

Према образовању, највећи удео ванбрачних рађања је код женског становништва без школске спреме и он се значајно повећавао (са 15,5% у 1961. на 84,3% у 2014. години). Исти смер промена одвијао се и код осталих образовних група жена, али је повећање значајно мање и све је мање што је већи образовни ниво. Најмање је код жена с високом школском спремом (око 10 процентних поена). Подаци о економској активности и занимању мајки показују да су међу женама које су родиле децу ван брака најбројније незапослене жене, а врло бројне и жене са статусом издржаваног лица. Према активности и занимању, највећа заступљеност ванбрачних рађања је код издржаваних и жена из групе лица с личним приходима, а међу њима код домаћица. Много су мањи удели ванбрачних рађања код економски активних жена, а у тој категорији више него двоструко мање код запослених него код незапослених, док је међу запосленим највећа заступљеност код жена које обављају најједноставније, физичке послове, а најмања међу стручњакињама.

Са етничког аспекта, удео ванбрачних рађања је наглашено највећи код жена ромске националности, стално се повећава и у 2014. години износи преко четири петине (82,8%).

Постоје разлике и у области правне регулативе, за успостављање правних односа између детета и оца – очинство детета рођеног ван брака треба да се утврди, признањем оца или у судском поступку. То може да услови неповољан положај једног броја деце рођене ван брака коју очеви нису признали.

Такође, анализа литературе и истраживања из европских земаља показује да су ванбрачне заједнице знатно нестабилније него брачне. Разлаз међу родитељима који живе у ванбрачној заједници је чешћи него родитеља у браку, а прекид ванбрачних веза родитеља још присутнији, па је вероватноћа да дете рођено ван брака живи само са својом мајком већа него код деце рођене у браку.

Карактеристике мајки које рађају ван брака у Србији сагледане истраживањем указују на њихов неповољан социоекономски статус. Пре свега, то је неповољна образовна структура, недовољна економска активност, висок удео ванбрачних рађања међу Ромкињама. Подаци о ниској распрострањености ванбрачних заједница (3,8%), малим уделима породица ванбрачних парова са децом (5,5%), ниским процентима признања очинства (41,4%), највећем уделу деце првог реда рођења и најмањем уделу другорођене деце, извесније упућују на закључак да је рађање ван брака раширеније међу самим мајкама, него у стабилним ванбрачним заједницама. Подаци о веома малом проценту позакоњења деце рођене ван брака накнадним склапањем брака родитеља (3,1%), уз ниско учешће породица ванбрачних парова са децом, указују на то да се ванбрачне заједнице и везе пре или после рођења детета углавном не претварају у брачне везе, већ прекидају. Последице настале једнородитељске породице носе са собом ризик од недостатка финансијских и социјалних ресурса. Слична запажања изведена су и из квалитативног истраживања. То упућује на потребу да држава одређеним мерама социјалне и популационе политике делује на ублажавање последица које код извесног броја породица, посебно једнородитељских, могу бити пратилац рађања ван брачне заједнице. Мере се могу дефинисати у оквиру система социјалне и здравствене заштите, образовања, и у правним решењима. Услед велике незапослености и ниског животног стандарда, мере социјалне политике имају наглашену важност, у виду помоћи при запошљавању и редовне и повремене новчане помоћи. Значајну подршку могу да дају институције предшколског васпитања и образовања, својом доступношћу и одговарајућим капацитетима, приступачном ценом, радним временом, развијеношћу услуга и сервиса. Такође, добробити од развоја саветовалишта у оквиру здравственог, образовног, предшколског и социјалног система могу да буду вишеструке. Међу њима су промоција репродуктивног здравља, спречавање

непланираних трудноћа и подршка одговорном родитељству, развој животних вештина и унапређење односа међу половима. Веће учествовање мушкараца у породичном животу и родитељству издваја се као изузетно важан циљ, укључујући и очеве који не живе са својом децом. Уз системска решења која омогућавају остваривање права на алиментацију, све би то допринело побољшању услова за раст и развој деце која живе само са својим мајкама.

Потпуније сагледавање феномена ванбрачног рађања у нашој средини захтева праћење и даље продубљивање сазнања, као и прецизније статистичко праћење.

Кључне речи: ванбрачна рађања, једнородитељске породице, јавне политике

Литература

Станковић, Б., Пенев, Г. (2010). Трендови ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века у ширем европском контексту. *Становништво* 48(1): 1–24.

Станковић, Б., Пенев, Г. (2010). Карактеристике ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века. *Становништво* 48(2): 1–23.

Станковић, Б., Пенев, Г. (2012). Рађање ван брака: неки просторни аспекти. *Демографија* 9: 181–199.

Станковић, Б., Пенев, Г. (2013). Националност мајке као кључна одредница ванбрачног фертилитета у пограничним општинама југоисточне Србије: Ромкиње у „жижи“. *Теме* 37(3): 1199–1220.

Станковић, Б. (2014). Самохране мајке и њихова мрежа подршке: Социодемографско истраживање ванбрачног родитељства у Србији. *Становништво* 52(1): 55–76.

Stanković, B. (2014). Consensual unions in Serbia: 2011 Census results. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 148 (3): 421–432.

Станковић, Б. (2015). Брачност становништва. У В. Никитовић (ур.), *Популација Србије почетком 21. века* (стр. 130–165). Београд: Републички завод за статистику Србије.

Станковић, Б. (2016). Рађање детета ван брачне заједнице: жељени избор мајке. *Демографски преглед* 16(60): 14.

http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/2016_godina/Briga_o_porodic_i/Demografski_pregled/Demografski_pregled_60.pdf

Станковић, Б. (2016). Ванбрачни фертилитет у Србији од половине XX века. Докторска дисертација. Београд: Економски Факултет Универзитета у Београду, XIV+259.

<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:12260/bdef:Content/download>

ЗНАЧАЈ ПУШЕЊА ЗА СМРТНОСТ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ

Иван Маринковић

Центар за демографска истраживања Института друштвених наука,
Београд

Становништво у Србији, посматрано у контексту европских земаља, има релативно високе стопе смртности по старости и умерено ниско очекивано трајање живота при живорођењу. Као последица ратова 1990-их и транзиције привреде и друштвеног уређења, јавља се здравствена криза у Србији, а претходно успостављене позитивне тенденције у продужењу очекиваног трајања живота се успоравају, па чак, на примеру мушког становништва и заустављају. Посебно забрињава све већи удео тзв. превентабилне смртности у укупном морталитету. Концепт „смртности коју је могуће избећи“ укључује све оне чиниоце који се одређују стилем живота, социоекономским статусом и другим чиниоцима средине.

Конзумирање дувана већ дужи низ година представља појединачно највећи здравствени ризик и водећи је чинилац превентабилне смртности у Србији (Маринковић, 2016-б). Штетна улога пушења се често минимизира, а акције које пропагирају ограничавање употребе дувана наилазе на велики отпор. Чињеница да готово 50% средовечног становништва у Србији, почетком друге деценије 21. века, конзумира дуван (на основу анкета које спроводи Институт за јавно здравље Србије), објашњава зашто је тешко спровести мере заштите становништва од изложености дуванском диму. Такође, толерантност према пушачима и пушењу у затвореним просторијама у Србији је велика, чак три четвртине домаћинства дозвољава пушење у свим или неким просторијама (IZJZS–Batut, 2014).

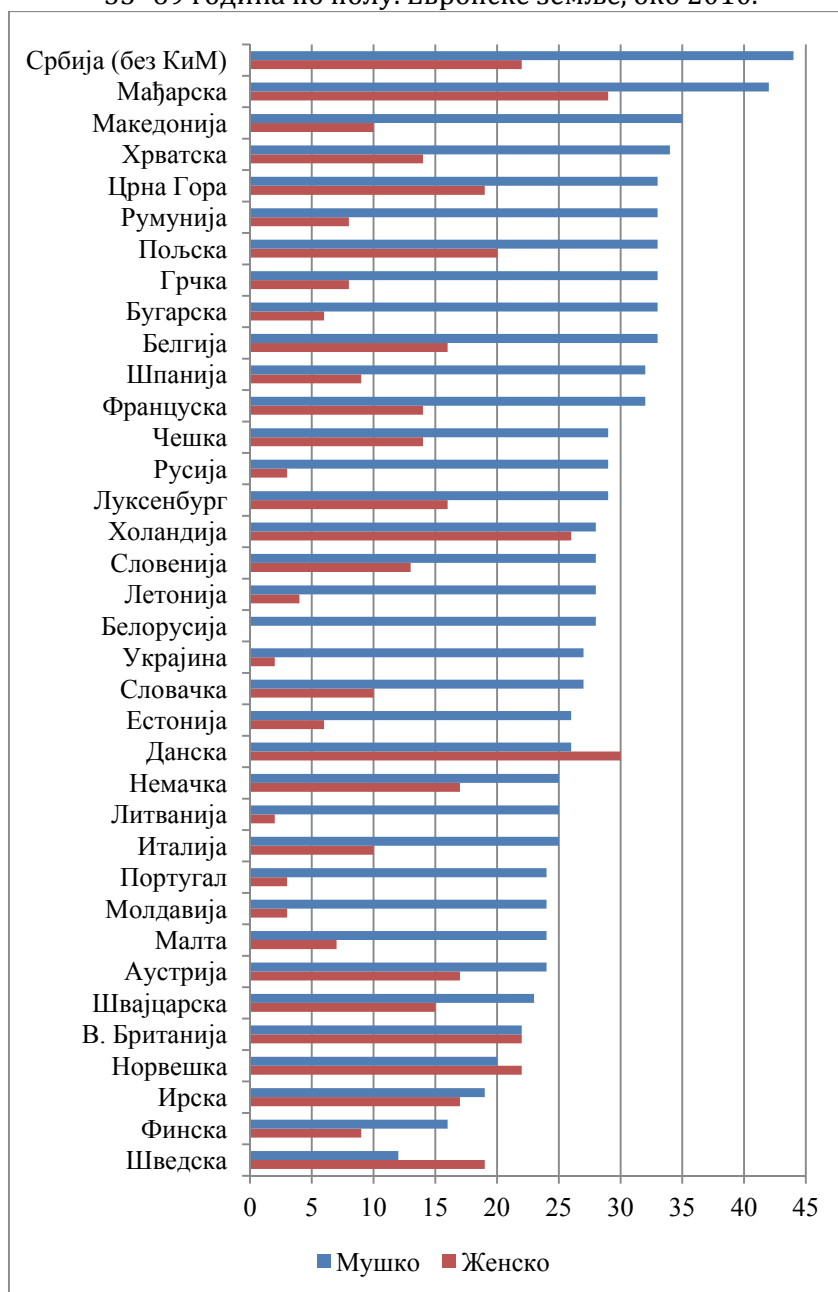
Израчунавањем утицаја конзумације дувана на смртност становништва у Србији (помоћу Пето-Лопез метода), могуће је показати колики је значај и какве су последице пушења на здравље становника (Peto et al., 1992). Процене за период 2010–2012. година показују да је смртност услед пушења код мушкараца изузетно висока, чак четвртина укупне смртности. У женској популацији удео жена пушача је знатно мањи, па је и смртност од дејства овог чиниоца нижа (око 9%). Тренд кретања смртности за коју је, пре свега, одговорно пушење, у последње две деценије расте. Удели код мушкараца се нису значајније мењали, али су промене код жена знатно интензивније. У свим старосним групама, код женског

становништва удео смртности за коју је одговорно пушење је у порасту.

Штетности дуванског дима и последице по здравље људи добро су анализиране и у многим истраживањима је успостављена јасна веза између употребе дувана и пораста стопа смртности од тумора, кардиоваскуларних болести и болести дисајних органа (Brønnum-Hansen, Juel, 2001; DesMeules et al., 2004; Doll et al., 2004). Нарочито су неоплазме под великим утицајем пушења. Удео у смртности (у периоду 2010–2012) за коју је одговоран дуван код тумора је висок и износи 30% (код мушкараца 43% и код жена 14%). У старосном интервалу 45–59 година код мушкараца тај удео је преко 60%. Смртност услед пушења је највећа код карцинома плућа (преко 90% код мушкараца и 75% код жена). Код кардиоваскуларних болести утицај пушења је доста мањи и годишње око шест хиљада смрти се повезује са употребом дувана, односно 11% од свих болести срца и крвотока. Од укупног броја смртних случајева повезаних с пушењем – 42% се код мушкараца манифестује с неким обликом карцинома, 33% с васкуларним болестима и око 4% с респираторним. Жене имају изједначен удео код неоплазми и болести циркулаторног система (по 36%) и нешто виши удео, него што је код мушкараца у болестима дисајних органа (6%).

На основу примене Пето-Лопез метода, може се констатовати да су старији средовечни мушкарци у Србији највише оптерећени смртношћу услед дуванског дима у Европи. Посматрано на нивоу читавог континента, државе Балканског полуострва (и њихови непосредни суседи) имају највише уделе смрти за коју је одговорно пушење. Жене у Србији имају умерено висок удео али су ипак међу десет најугроженијих у Европи, уз јасан тренд погоршања вредности. Скандинавски модел високог удела жена пушача у укупној популацији је све извеснији и у Србији. Уколико се наставе постојеће тенденције, висок удео мушкараца пушача у старости 35–69 година и раст вредности код жена, не треба очекивати побољшање морталитетне ситуације у Србији.

Графикон 1.
Удео смртности (%) за коју је одговорно пушење у старосној групи
35–69 година по полу. Европске земље, око 2010.

Извор: Урађено на основу података из Peto et al. (2012) и ауторових израчунавања за Србију.

Висок проценат пушача у укупној популацији ограничава раст очекиваног трајања живота и утиче на разлику у смртности по полу. Када би се елиминисала смртност под утицајем пушења, мушкарци би имали дуже очекивано трајање живота при живорођењу за око три године, односно уместо 72,3 године (колико је у 2011. години), очекивао би се животни век од 75,5 година. Добитак од око три године на очекивано трајање живота односио би се на све старосне групе до 55 године старости. Утицај пушења на очекивано трајање живота при живорођењу код жена је значајно мањи и добици у годинама су скромнији. Да није последица пушења жене би живеле 78,1, уместо 77,4 године (разлика је испод једне године). Код жена старих 60 или више година, пушење нема утицаја на очекивано трајање живота.

У многим развијеним земљама у новијем периоду стопе смртности опадале су захваљујући спровођењу низа националних програма за борбу против пушења. На тај начин се умањују трошкови лечења и подиже квалитет живота, уз продужење година живота у добром здрављу. У Србији је 2010. године донет Закон о заштити становништва од изложености дуванском диму којим се ограничава употреба дуванских производа. Недоследност и непоштовање законских одредби уз велику толерантност становништва према пушењу у затвореном простору, учинили су да ефекти овог закона буду изузетно скромни. Толеранција према дуванском диму показује да становништво није у довољној мери информисано о негативним последицама пасивног пушења и да кампање у том смислу треба интензивирати. Улога медија је изузетно важна јер промовисањем здравих животних навика утиче се на формирање свести о потреби да се брине за сопствено здравље. Поред мера које иницира и доноси Министарство здравља, требало би појачати улогу образовног система у едукацији младих, јер управо се у раном животном добу стварају пушачке навике. Истраживања су показала (Doll et al., 2004) да прекид пушења у 50. години преполовљује, а у 30. години живота готово елиминира ризик. Одвикавање у старости од 60, 50, 40 или 30 година потенцијално доприноси продужењу живота за три, шест, девет или 10 година.

Кључне речи: морталитет, пушење, Пето-Лопез метод, Србија

Литература

Brønnum-Hansen, H., Juel, K. (2001). Abstention from smoking extends life and compresses morbidity: a population based study of health expectancy among smokers and never smokers in Denmark. *Tobacco Control* 10: 273–278.

DesMeules, M., Manuel, D., Cho, R. (2004). Mortality: life and health expectancy of Canadian women. *BMC Women's Health* 4 (Supplement 1): S9.

Doll, R., Peto, R., Boreham, J., Sutherland, I. (2004). Mortality in relation to smoking: 50 years' observations on male British doctors. *British Medical Journal* 328: 1519–1528.

IZJS-Batut (2014). *Rezultati istraživanja zdravlja stanovništva Srbije: 2013. godina*. Beograd: Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanović Batut".

Маринковић, И. (2016-а). Разлике у смртности становништва Србије по полу. Докторска дисертација. Нови Сад: Департман за географију, туризам и хотелијерство Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду, 164.

[http://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/Disertacija146771956941352.pdf?controlNumber=\(BISIS\)101411&fileName=146771956941352.pdf&id=6268&licenseAccepted=true](http://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/Disertacija146771956941352.pdf?controlNumber=(BISIS)101411&fileName=146771956941352.pdf&id=6268&licenseAccepted=true)

Маринковић, И. (2016-б). Пушење као фактор ризика у смртности становништва Србије. *Демографски преглед* 16(59): 1–4.

http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/2016_godina/Briga_o_porodic_i/Demografski_pregled/Demografski_pregled_59.pdf

Marinković, I., Radivojević, B. (2016). Mortality trends and depopulation in Serbia. *Geographica Pannonica* 20(4): 220–226.

Peto, R., Lopez, A. D., Boreham, J., Thun, M., Heath, C. (1992). Mortality from tobacco in developed countries: Indirect estimation from national vital statistics. *Lancet* 339: 1268–1278.

Peto, R., Lopez, A. D., Pan, H., Boreham, J., Thun, M. (2012). Mortality From Smoking in Developed Countries 1950–2020. <http://www.ctsu.ox.ac.uk/~tobacco/>

Radivojević, B. Marinković, I. (2017). Recent changes in mortality in Serbia. In V. Janeska, A. Lozanoska (eds.), *The population of the Balkans at the Dawn of the 21st Century* (pp. 99–118). Skopje: Institute of Economics, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje.

САМОУБИСТВА У СРБИЈИ: СВЕ МАЛОБРОЈНИЈА УЗ ЗНАТНЕ МОГУЋНОСТИ ДАЉЕГ СМАЊЕЊА

Горан Пенев

Центар за демографска истраживања Института друштвених наука,
Београд

Самоубиство представља сложен, динамичан и хетероген феномен који је условљен међудејством читавог низа психолошких, социјалних и биолошких чинилаца. Последњих деценија, самоубиство је широм света препознато као важан здравствени проблем, а стопа суицида неретко се сматра једним од основних показатеља менталног здравља народа. Иако је чин појединца, оно оставља тешке последице на велики број људи, и то не само из непосредног окружења лица које је себи одузело живот. Тај феномен има значајне социјалне, економске, као и демографске импликације. Према проценама Светске здравствене организације (СЗО) у свету је почетком 2010-их услед самоубиства годишње умирало око 800 хиљада лица. У Србији је, у периоду од раних 1950-их до средине 2010-их, укупан број самоубистава достигао близу 80 хиљада.

Велики број истраживача, практичара и институција укључен је у дефинисање и спровођење низа мера и активности које имају за циљ смањење броја и стопе суицида. За његово што успешније остварење неопходно је да се и из демографског угла комплексно истражи феномен самоубиства, да се утврде дугорочни трендови, али и скорашња динамика, затим карактеристике умрлих услед самоубиства, као и да се укаже на перспективе будућих промена.

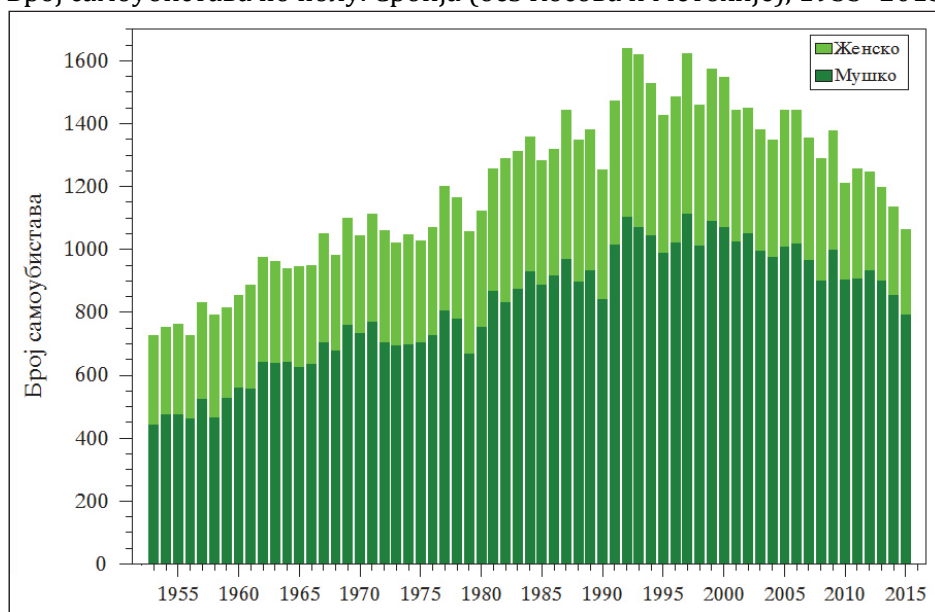
Основи циљ презентованог истраживања био је да се што свеобухватније, али првенствено из демографског угла, сагледа феномен самоубиства у Србији у периоду 1950–2014. То 65-годишње раздобље подељено је на два потперода: 1950–1990. и 1990–2014. Пажња је фокусирана на последњих четврт века (1990–2014), како због актуелности, тако и због доступности много садржајније и квалитетније статистичке грађе. Један од важних циљева био је и сагледавање утицаја општих друштвено-економских услова на кретање броја и карактеристике самоубистава, а посебно имајући у виду да је за Србију последња деценија 20. века била раздобље великих политичких превирања и ратова на југословенским просторима, као и ескалације економске кризе. Извршено је поређење уочених трендова с оним у другим земљама како би се сагледале сличности и евентуално издвојиле специфичности Србије. Такође,

истраживање је имало за циљ и да се укаже на најважније теоријске налазе из све бројније суицидолошке литературе, посебно оне која се односи на узроке појаве, факторе ризика и заштите.

У истраживању је првенствено коришћен стандардни, тзв. нормативни научноистраживачки метод. У демографској анализи морталитета углавном је примењен трансверзалан приступ, а израчунате су вредности најважнијих индикатора смртности услед самоубиства (општа стопа самоубиства, специфичне стопе суицидног морталитета по старости и полу, стандардизована стопа самоубиства). Примењена је и широка лепеза метода статистичке анализе, као што су регресиона и корелациона анализа, статистичке технике анализе временских серија, статистички методи оцене цикличних варијација, као и методи за мерење релативног ризика. У истраживању су коришћени искључиво званични статистички подаци о смртности становништва Србије, који су објављени или на лични захтев добијени из РЗС-а.

Графикон 1.

Број самоубистава по полу. Србија (без Косова и Метохије), 1953–2015.

Извор: Урађено на основу званичних података Републичког завода за статистику.

За целокупно посматрано раздобље, кретање броја самоубиства уопштено се може окарактерисати као растуће (графикон 1), с тим што је од почетка 2000-их регистровано мање или више интензивно смањење броја и опадање опште стопе самоубиства. Сличне тенденције су присутне и у већини осталих европских земаља, али оне су углавном раније отпочеле (током 1990-их, а у неким и током 1980-их) због чега је Србија у погледу нивоа суицидног морталитета погоршала своје место на европској ранг листи. Иначе, 2014. године регистровано је најмање самоубиства (1.134) у протеклих четврт века, чак достижући и најмањи број од 1981. Те године умрли услед самоубиства учествовали су са 1,1 % у укупној смртности становништва, што је најмање учешће од 1990, али и много дуже (мањи удео је био једино 1953. и 1956. године).

У Србији, као и у огромној већини земаља у свету, међу лицима која су извршила самоубиство постоји изразита неуједначеност полне структуре – самоубиства мушкараца су знатно чешћа, а утврђено је и повећање разлика (коэффициент маскулинитета је са 166 у 1953–1955. повећан на 303 у 2012–2014). Скорашње промене указују на смањење броја самоубиства код оба пола, али је оно много интензивније међу женама (графикон 1).

У Србији, као и у Европи, стопа суицида је највећа међу старима. У периоду 1990–2014, од укупног броја самоубиства готово половину представљају самоубиства старих 60 или више година, што је последица не само релативно високих стопа суицида те старосне групе, већ и врло одмаклог старења становништва. Као посебност се издваја веома изражена диференцираност коефицијента релативног ризика по старости. Највеће вредности су код младих (20–34 год.) које су и преко 10 пута веће него код старих (75+).

Потврђено је да су разлике у нивоу суицидног морталитета по брачности умрлог лица велике, и да је ризик од самоубиства најмањи код особа које су у браку. Утицај социокултурних чинилаца је посматран преко варијабли школске спреме и етничке припадности. Изведен је закључак да је између стопа самоубиства и школске спреме однос обрнуто пропорционалан. Широки спектар чинилаца смртности који су карактеристични за одређене националне заједнице детерминишу и ниво стопе самоубиства по етничкој и верској припадности.

Анализирани су и утицаји политичких, економских и ратних криза на учесталост самоубиства. Рекордне вредности стопе суицида су установљене током кризних 1990-их, а веза између ратних догађаја и повећања стопе суицида, као и нагло повећања ватреног оружја као начина извршења посебно је утврђена међу мушкарцима. Установљен је тромодални модел метода суицида, с тим што су током читавог

посматраног периода најучесталија била самоубиства вешањем, и то за оба пола. Такође, и за Србију потврђени налази страних истраживања о изразитим сезонским варијацијама суицида (највише их је у пролећним, а најмање у зимским месецима), као и по данима у недељи (највише их је понедељком, а најмање викендом).

Истраживањем је потврђено да је превенција суицида потребна, и остварива. Указано је на могућности за превенцију у Србији, спровођењем неких већ постојећих стратегија, доношењем нових мера, као и дефинисањем и усвајањем националне стратегије за превенцију самоубиства. Она би највише требало да буде усмерена ка вулнерабилним групама. У западном културном кругу то су мушкарци, затим стари, а због развојних специфичности узраста, и млади. Указано је на специфичности превентивних акција које могу да допринесу смањењу покушаја и извршених самоубиства. Истакнут је превентивни потенцијал ограничења доступности неког метода извршења суицида. Пажња је посвећена и значају превенције путем јавних медија и савремених средстава комуникација, јер је утврђено да неодговарајуће и неодговорно представљање самоубиства у медијима јесте ризичан фактор међу младима. Истовремено, указано је и да су нове информационе и комуникационе технологије, интернет, мобилни телефони и друго, отворили нове могућности за превенцију.

Посебно је наглашен значај који би за Србију имало доношење националне стратегије за превенцију самоубиства, пре свега као показатеља да је Влада јасно опредељена да се систематично бави проблемом суицида. Указано је и да бројне земље, које такође нису усвојиле националну стратегију, али имплементирају циљане програме превенције суицида. Ти програми су осмишљени да унапређују ментално здравље и смањују ризик од самоубиства. Они су намењени идентификовању вулнерабилних особа код којих постоји ризик од суицида и затим њиховом упућивању службама и ресурсима за помоћ.

Сазнања до којих се дошло у истраживању, њихово публиковање у научним часописима, презентовање на међународним научним конференцијама, као и њихово промовисање у средствима јавног информисања подстакла су додатно анимирање јавности за боље разумевање проблема суицида и развијање сензибилитета шире друштвене заједнице и креатора јавних политика према феномену суицидног понашања на који се, свакако, може превентивно деловати.

Кључне речи: самоубиство, полне разлике, старосни модел суицидног морталитета, начин извршења самоубиства, превенција самоубиства

Литература

Пенев, Г. (2006). Самоубиства у Србији: и даље око европског просека. *Демографски преглед* 6(22): 1–4.

<http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/Demografski%20pregled/2006/22%20Samoubistva%20u%20Srbiji%20I%20dalje%20oko%20evropskog%20proseka.pdf>

Penev, G. Stanković, B. (2007). Samoubistva u Srbiji početkom 21. veka i kretanja u proteklih pedeset godina. *Stanovništvo* 45(2): 25–62.

Пенев, Г., Станковић, Б. (2009). Социокултурни контекст суицидног понашања и неке релевантне чињенице о самоубиствима у Србији. *Социолошки преглед* 43(2): 155–184.

Пенев, Г., Станковић, Б. (2009). Самоубиства у Србији: вулнерабилни мушкарци. *Социјална мисао* 16(4): 151–168.

Penev, G., Stanković, B. (2010). O samoubistvima starih i mladih u Vojvodini. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 131: 137–148.

Пенев, Г., Станкович, Б. (2010). Суицид в молодежной среде в Сербии: основные тенденции. *Международные научные исследования* 2(3–4): 30–39.

Penev, G., Stanković, B. (2011). Samoubistva starih u Srbiji i mogućnosti preventivnog delovanja. *Gerontologija* 38(1): 84–92.

Penev, G. (2014). Sezonalnost suicida u Srbiji, 1990–2012. *Stanovništvo* 52(2): 67–89.

Пенев, Горан (2015). Све је мање самоубистава, али... *Демографски преглед*, 15(57), 1–4. http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/demografski_pregled/Демографски_преглед_57_копу.pdf

Penev, G. (2016). Samoubistva u Srbiji u kontekstu savremenih demografskih i društveno-ekonomskih promena. Doktorska disertacija. Beograd: Ekonomski Fakultet Univerziteta u Beogradu, XI+287.

<http://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:11869/bdef:Content/get>

Penev, G., Stanković, B. (2017). Suicides in Serbia during and after the time of conflicts and in the transition period of the early 21st century. In V. Janeska, A. Lozanoska (eds.), *The Population of the Balkans at the Dawn of the 21st Century* (pp. 153–174). Skopje: Institute of Economics, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje.

МЕЂУНАРОДНЕ МИГРАЦИЈЕ ВИСОКООБРАЗОВАНИХ: ПЕРСПЕКТИВЕ МИГРАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ

Јелена Предојевић-Деспич

Центар за демографска истраживања Института друштвених наука,
Београд

Снажан талас техничко-технолошког развоја средином 1980-их, а нарочито у последњој деценији 20. века, захватио је развијене земље света. Услед тога је дошло и до великих промена на њиховим тржиштима рада, које су се првенствено односиле на све већу покретљивост радне снаге и снажан раст потреба за стручним и образованим радницима. Убрзано се развијају економије засноване на знању, у којима „људски капитал“ представља главни ресурс. Стога, не изненађује што долази до оштре конкуренције међу економски развијеним земљама у привлачењу високо квалификованих миграната.

Истовремено, Србију, почетком 1990-их захвата дубока политичка и економска криза и осећај губитка перспективе за огроман део становништва, а посебно за младе. То је значајно утицало на интензивирање емиграције из наше земље, а 1990-те, после друге половине 1960-их, сматрају се раздобљем најинтензивнијег исељавања из Србије. У последњем међународном периоду 2002–2011. спољне миграције становништва Србије биле су знатно мање интензивне него током 1990-их, међутим, расположиви подаци Пописа из 2011. упућују на закључак да се и даље наставља тренд исељавања. Разлике у тзв. преференцији емигрирања према образовним карактеристикама, и у укупном становништву, и посматрано по старости и полу, могу се најбоље уочити преко браин-драин (*brain drain*) индекса. Подаци пописа из 2011. године показују да укупни српски емиграциони контингент са завршеном вишом школом и факултетом, на основу тог показатеља, има за 11% већи удео емиграната него остали с мањим образовним квалификацијама. Посматрано по старости, већу „шансу“ да емигрирају имају сва лица из групе с највишим образовним квалификацијама до педесет година старости. Такође, и мушкарци и жене у највећој мери напуштају земљу одмах по завршеном факултету.

Један од највећих недостатака у проучавању међународних миграција је то што не постоје поуздане информације које садрже податке о миграционим токовима између земаља порекла и земаља пријема, о територијалном пореклу и демографској структури

миграната. То онемогућава детаљнију анализу и доношење чвршћих закључака, бољи теоријски оквир, као и адекватан одговор државе на бројне миграционе изазове. Стога, за боље разумевање феномена миграција високообразованих лица и стручњака, анализу статистике о миграцијама потребно је допуњавати квалитативним истраживањима.

Циљ анкетног истраживања спроведеног међу високообразованим емигрантима из Србије у Канаду и САД био да се из перспективе самих високообразованих миграната, учесника у истраживању, употпуне постојећа знања различитим аспектима њихове емиграције из Србије, различитим аспектима интеграције у друштво земље пријема, као и ставовима о повратку и сарадњи са Србијом као земљом порекла. Као циљна група изабрана су лица која су завршила факултет или вишу школу у Србији, емигрирала 1991. или касније, и у време истраживања боравила у Канади или САД-у (на пригодном узорку анкетирано је 430 испитаника, од чега 276 у Канади и 154 у САД-у). Главни разлог избора САД-а и Канаде као анализираних земаља пријема је тај што су током 1990-их оне имале релативно једноставне и брзе процедуре одобравања усељеничких виза за држављане тадашње СР Југославије.

Резултати анкете показују да се на врху значајности разлога за емиграцију налазе мотиви који се односе на економске и политичке прилике у земљи емиграције. Велики утицај кризе као разлога за емиграцију нарочито је присутан код испитаника у Канади, који су у највећој мери емигрирали заједно са другим члановима породице, и то у време најдубље кризе у Србији. Након почетног периода привикавања на нову средину, учесници су били углавном задовољни степеном интеграције, како на тржишту рада, тако и у друштву пријема у ширем смислу.

Емоционалне везе са средином из које потичу остају јаке чак и код испитаника који живе и раде у иностранству 15 година и више. Такође, значајно су упућени и на сународнике у срединама у којима живе, не само ради одржавања пријатељских и колегијалних односа, већ и због развијања локалних мрежа солидарности и помоћи.

Већина испитаника сматра да су прилике за повратак веома мале или чак да не постоје. Такође, у обе земље пријема постоји статистички значајна веза између жеље за будућим местом за живот и рад и врсте запослења. Испитаници запослени у пословним компанијама у знатно већој мери желе да остану у Канади/САД-у него запослени на универзитетима. Међутим, значајно је веће учешће испитаника запослених на универзитетима који би желели да живе у Европи, са или без могућности да сарађују са Србијом, него што је то случај са запосленима у пословним компанијама.

То упућује на закључак да повезивање с нашом интелектуалном дијаспором првенствено треба да се развија проналажењем адекватних начина за размену и циркулацију знања, односно сарадње „на даљину”. Скоро сви испитаници су навели да су заинтересовани за неки вид сарадње са Србијом и њеним институцијама, као што су пословна и стручна сарадња са предузећима из Србије, учешће у заједничким привредним пројектима и развитак сарадње у научним пројектима и универзитетској настави у Србији. Иако се исказани ставови односе на жељу наших стручњака о успостављању сарадње, не значи да би и остваривање сарадње било могуће у том обиму. Али они сведоче да постоји значајан потенцијал који даје простора за позитиван политички одговор. На то упућују и ставови о предложеним најефикаснијим мерама које би смањиле обим исељавања високообразованих кадрова и стручњака из Србије. Учесници у истраживању су углавном наводили мере које се односе на побољшање друштвено-економског развитка земље. Осим истицања потребе за економским напретком, који две трећине испитаника сматра као основни предуслов за смањење исељавања, половина испитаника је истакла и важност стимулативних плата за високообразоване и стручњаке, док је у најчешће навођене мере уврштена и већа могућност адекватног запошљавања, као и решавање стамбеног проблема.

У будућем разматрању перспектива миграционе политике треба увек да се има у виду да миграције високообразованих, и кадрова и стручњака, представљају основни развојни погон сваког друштва. Стога, мере миграционе политике морају да посматрају миграције као ресурс, а не као одређено патолошко стање које треба сузбити политичким мерама. Србија у свим важним сегментима усклађује миграциону политику са земљама Европске уније. Може се закључити да имплементација и координација мера обухваћених разним стратегијама остаје као главни изазов. Како би могла да остане конкурентна на глобалном тржишту радне снаге, Србија треба да усмери своје приоритете ка истраживању могућих видова ширења сарадње са припадницима високостручне дијаспоре широм света. На тај начин би се из позиције велике извознице радне снаге, нарочито високообразоване и стручне, кроз повезивање постепено враћало поверење код наше дијаспоре у стабилност економских и политичких институција у земљи, обнављале професионалне везе са матицом, проширивао спектар делатности у потенцијалној сарадњи, нарочито с најобразованијим структурама, односно „носиоцима“ трансфера технологија, и Србија би могла да дође у позицију да негативну страну

исељавања претвори у добробит и својих грађана у земљи и у иностранству.

Примери различитих облика мигрантских мрежа говоре да мреже – невелике и хетерогене у структури чланова, уз јаку мотивацију и добру организацију и повезивање с јавним и приватним сектором у земљи порекла, могу остварити значајне резултате у широком спектру радних ниша. Њихов главни допринос не лежи у директном утицају на економски развитак земље порекла, већ у могућности да на различите начине стимулише трансформацију организације јавног и приватног сектора.

Међутим, континуирано развијање транснационалних активности је двосмеран процес. Доносиоци одлука који уобличавају политички одговор државе на потребе за активирањем дијаспоре у циљу привредне сарадње могу и треба да подстичу међурегионално повезивање, али не могу да створе или нађу замену за децентрализоване мреже транснационалних интелектуалаца и предузетника које се простиру изван политичких и географских граница једне државе. Стога би владе земаља порекла требало да се усмере ка политикама које подстичу позитивну климу за научно-истраживачки рад, иновације и пословну сарадњу. Да би се то постигло, потребно је да се задовољи један од најважнијих услова – да је развојни потенцијал земље релативно висок, уз убрзавање развитка приватног сектора, нарочито малих и средњих предузећа подстицајним законским решењима.

Кључне речи: међународне миграције, високообразовани кадрови, Србија, могућност повратних миграција, сарадња на даљину

Литература

Predojević-Despić, J. (2011). Can Serbia count on its experts abroad and vice versa: The return option or "outsourcing". In N. Polovina, T. Pavlov (eds.), *Mobility and Emigration of Professionals: Personal and Social Gains and Losses* (pp. 210–222). Belgrade: Group 484 and Institute for Educational Research.

Предојевић-Деспић, Ј., Пенев, Г. (2012). Ко су и где иду: Карактеристике и размештај грађана Србије у иностранству по земљама пријема и значај мигрантских мрежа. *Национални интерес* 8(3): 355–388.

Predojević-Despić, J., Pavlov, T., Petronijević, V. (2013). Institutional framework in support of migrations: Labour migrations between Bosnia and Herzegovina and Serbia. In M. Emirhafizović, E. Ćosić, V. Repovac-Pašić (eds.), *Migration from Bosnia and Herzegovina* (pp.115–126). Sarajevo: Institute for Social Science Research, Faculty of

Political Sciences, University of Sarajevo; Department for Diaspora, Ministry for Human Rights and Refugees of Bosnia and Herzegovina.

Predojević-Despić, J., Pavlov, T., Milutinović, S. (2015). Transnational entrepreneurs in Serbia: A resource for economic development. In M. Valenta, M. Emirhafizovic (eds.), *Migrations in the Function of Development* (pp. 22–34). Sarajevo: Ministry of Human Rights and Refugees of Bosnia and Herzegovina and UNDP.

Предојевић-Деспић, Ј. (2015). Миграције високообразованих лица из Србије од 1991. године у Канаду и Сједињене Америчке Државе. Докторска дисертација. Београд: Економски факултет Универзитета у Београду, XIV+ 269.

<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:11168/bdef:Content/download>

ИЗБЕГЛИЦЕ У СРБИЈИ – ИСКУСТВА И НОВИ ИЗАЗОВИ

Весна Лукић

Центар за демографска истраживања Института друштвених наука,
Београд

Од деведесетих година прошлог века у Србији су забележена два значајна избегличка феномена. Први, када је током рата на просторима бивше Југославије у Србију досељен велики број избеглица из бивших југословенских република, и други, када је током 2015. године кроз Србију, као транзитну земљу на Западнобалканској рути миграција, прошао велики број лица, пре свега из Азије и Африке. Продужена избегличка криза у Србији има за последицу да након четврт века од ратних дешавања у Југославији број избеглица из бивших југословенских република у Србији, иако знатно умањен током година, износи 30.000 (КИРС, 2017). Осим тога, затварање Западнобалканске руте одразило се на смањење броја али и дуже задржавање тражилаца азила у Србији, што носи нове изазове за јавне политике.

Три су „одржива решења” избегличког решења, као основа деловања УНХЦР-а: интеграција у друштво земље првог азила, репатријација или расељавање у треће земље (UNHCR, 1995). Од ових „одрживих решења” два подразумевају миграцију, при чему је репатријација све отежанија продуженим кризама у земљама порекла, док расељавање захтева значајна финансијска средства. Ове чињенице, као и све већи број лица која траже азил у земљама Европе утичу на пораст потребе за развојем и унапређењем политика интеграције, те индикатора евалуације интеграције. На основу налаза о вези између фазе пријема и фазе интеграције – препорука је да се чине напори како би процес интеграције у друштво пријема што пре започео (UNHCR, 2009). Такође, новија становишта заснована на траснационалној перспективи миграционих истраживања указују на траснационални карактер бројних избегличких домаћинстава (Van Hear, 2006), уз синергију интеграције и траснационализма, са импликацијама на релевантне политике и праксе.

Политика према избеглицама важан је сегмент миграционе политике државе. Република Србија потписница је свих значајнијих међународних аката који се односе на избеглице, а важећи су Закон о азилу из 2007. и Закон о избеглим лицима из 1992. године. Овим законом се статус избеглица ограничава на лица која су избегла у Републику Србију са територије бивших република СФРЈ, док се Закон

о азилу не примењује на лица која су стекла статус избеглице на основу Закона о избеглим лицима. Осим законског оквира као предуслова за формално-правну/законску интеграцију, која подразумева грађанска права, добијање избегличког статуса а потом и држављанстава држављанства земље пријема, за успешну социо-економску и социо-културну интеграцију избеглица у друштво земље пријема веома су важне одговарајуће политике и мере.

Приликом проучавања избеглих лица велики проблем представља недостатак одговарајућих, тачних и конзистентних података. Мањкавости података, између осталог, последица су различитог дефинисања избеглог лица и флукутирања избегличке популације, те чињенице да многа од ових лица немају документа или чак дају неистините податке.

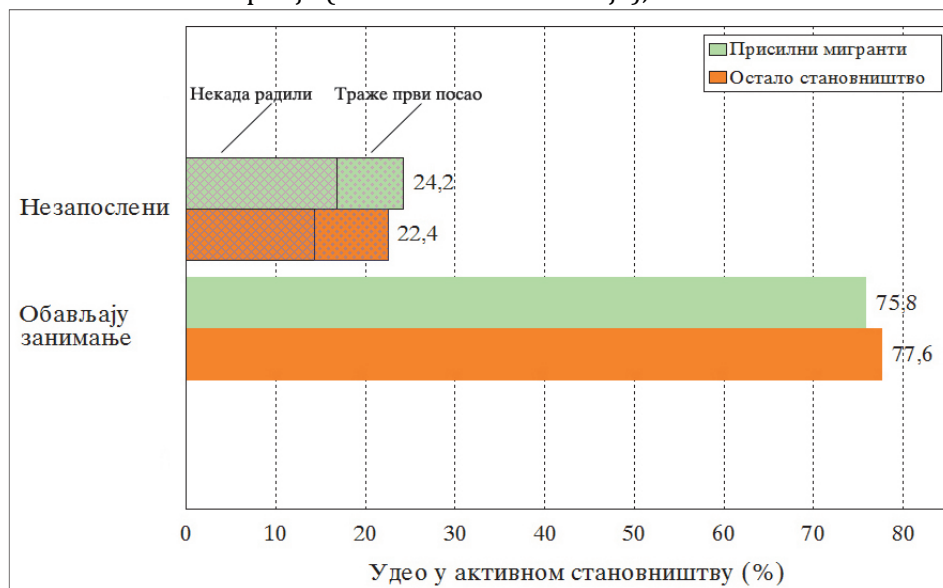
У раду су дискутовани резултати два истраживања, чије су циљне групе присилни мигранти са простора бивше Југославије (са и без формалног статуса избеглице), и тражиоци азила и ирегуларни мигранти у Србији. Прво истраживање је квантитативног типа и заснива се на додатно обрађеним подацима Пописа 2011. године, док је друго истраживање квалитативно, рађено методом интервјуа 2013. године. Циљ је да се укаже на степен социо-економске интеграције избеглица, те могућа средства за њихову интеграцију али и контролу миграционих токова.

Неки аутори указују да је чак и у случају коетничке миграције избеглица, интеграција сложен и дуготрајан процес (Ћаро-Џмегаћ, 2007; Лукић, 2015 а). Такође, посебне мере потребне су за оне групе избеглица које спадају у осетљиве/рањиве категорије ове популације, међу којима су стара лица (Лукић, 2015б).

Интеграцију имиграната (укључујући и избеглице) у друштво пријема је тешко квантификовати. Један од важних домена где се интеграција може оценити је економска активност (Council of Europe, 1997). Док је социо-културна интеграција избеглица из бивших република СФРЈ у Србији олакшана историјском и етничком повезаношћу народа на овим просторима и непостојањем језичке баријере, веће проблеме при интеграцији избеглице су имале приликом економске адаптације, односно укључивања у тржиште рада и стицања економске независности (Лукић, 2016). Ово је нарочито важно ако се има у виду да највећи број ових лица припада категорији радно способних. Иако се с проблемом високе незапослености суочава и локално (популација Србије без присилних миграната) становништво подаци указују на неповољнији положај присилних миграната из бивших република СФРЈ на тржишту рада у односу на локалну популацију (графикон 1), у смислу више стопе незапослености, великог удела незапослених који су некад радили у

односу на оне који траже први посао, као и знатног броја припадника ове популације ангажованих у једноставним занимањима а која подразумевају ниже квалификације и приходе (Лукић, 2015а).

Графикон 1.
Економска активност присилних миграната из бивших република СФРЈ и осталог становништва, према обављању занимања.
Србија (без Косова и Метохије), 2011.

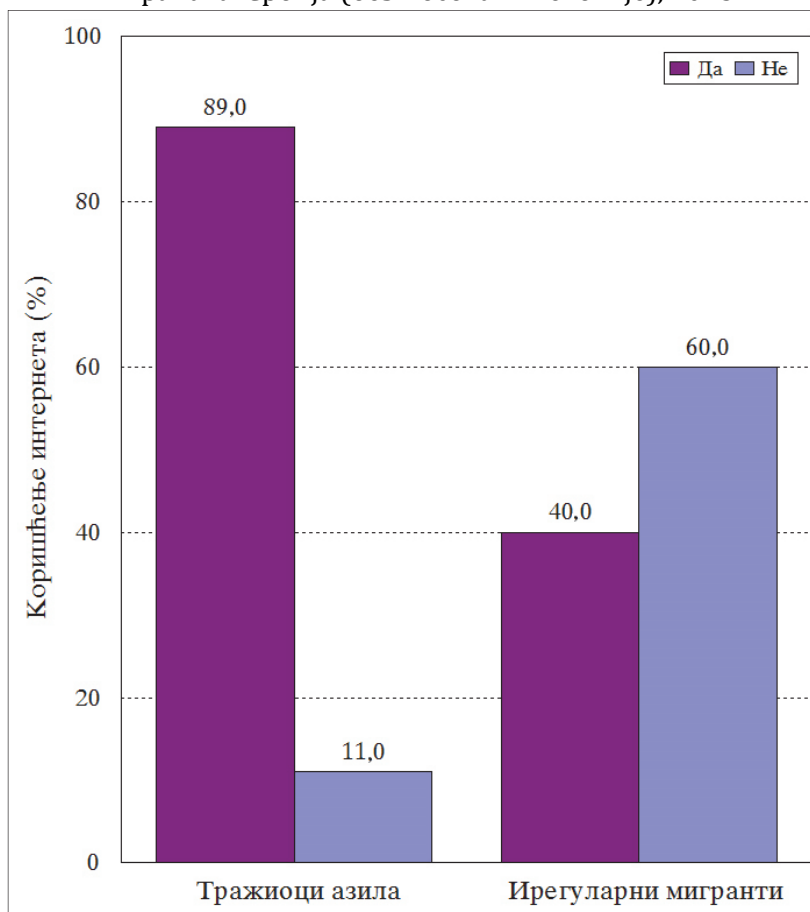

Извор: Лукић, 2015а.

Налази о већој употреби информационо-комуникационих технологија (ИКТ) међу присилним мигрантима из бивших република СФРЈ у односу на локалну популацију (Лукић, 2015а), као и резултати проучавања везе између миграционих токова и употребе информационо-комуникационих технологија међу тражиоцима азила и ирегуларним мигрантима у Србији (Лукић, 2014) потврђују сазнања других аутора (Kaizen, Nonneman, 2007; Diminescu, 2008) о све израженијој употреби ових технологија од стране мигрантске популације.

Тражиоци азила и ирегуларни мигранти у Србији користе ИКТ-е (графикон 2, графикон 3) у различитим фазама миграције (одлука о миграцији, избор руте путовања и друго) и у различите сврхе (самостално путовање, контакт са породицом, пријатељима али и кријумчарима) (Лукић, 2014).

Графикон 2.
Коришћење интернета од стране тражилаца азила и ирегуларних
миграната. Србија (без Косова и Метохије), 2013.

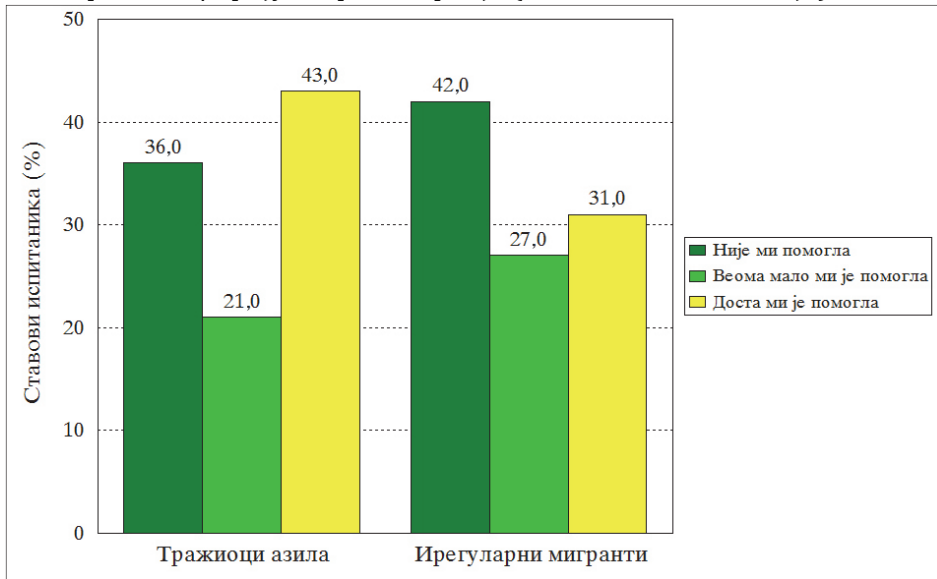
Извор: Лукић, 2014.

Међутим, треба имати на уму да за лица којима се одобри право на азил ИКТ-е могу да буду како важно средство задржавања културе и традиције тако и олакшавања социо-економске интеграције (учење језика, тренинзи и обуке за потребе укључивања на тржиште рада и друго) у друштву.

У том смислу треба поменути УНХЦР-ов програм из 2009. (СТА – приступ технологијама у заједницама) креиран с циљем да се избеглицима и другим ратом угроженим лицима омогући приступ образовању, стручном оспособљавању и средствима за живот путем нових технологија (Anderson, 2013).

Графикон 3.

Мишљење тражилаца азила и ирегуларних миграната о користи употребе рачунара/мобилних телефона за комуникацију с другим мигрантима/кријумчарима. Србија (без Косова и Метохије), 2013.

Извор: Лукић, 2014.

На основу резултата дискутованих истраживања може се закључити да разноврсност миграционих токова и образаца, те пораст мешовитих миграционих токова захтевају одговарајуће политичке одговоре. За Србију, као земљу транзита и дестинације избеглица, учача се потреба за контролом миграционих токова и спречавањем илегалне миграције, али и за олакшавањем интеграције и савремених облика транснационализма путем ИКТ-а.

Процес интеграције зависи како од самих присилних миграната и њихових рањивих категорија, тако и од друштвено-економских услова у земљи. Културолошке и језичке разлике свакако су један од елемената које треба узети у обзир у циљу развоја ефикасних програма интеграције, специфичних и за избегличке популације.

Проналажење одговарајућег оквира интеграције олакшава управљање миграцијама, подстичући њихове позитивне ефекте, као и економску и социјалну интеграцију имиграната у друштво, што је корисно како за ову популацију, тако и за локалне заједнице и друштво у целини. При том је веома важно и мерење утицаја специфичних политика, у зависности од типа имиграната и њихових потреба. Поређења искустава интеграције различитих популација

имиграната, а укључујући и различите популације избеглица, и њиховог утицаја на локалне заједнице у функцији су јавних политика.

Међутим, за развој политика осетљивих на потребе различитих група имиграната предуслов су бројнија релевантна истраживања, као и унапређење сакупљања и дисеминације одговарајућих података, односно грађење статистичке основе за дугорочно праћење интеграције различитих група имиграната.

Кључне речи: миграције, избеглице, миграционе мреже, информације, интеграција

Литература

Anderson, J. (2013). Policy report on UNHCR's community technology access program: Best practices and lessons learned. *Refuge* 29(1): 21–30.

Council of Europe (1997). *Measurements and Indicators of Integration*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Ђуро-Џмегаћ, Ј. (2007). *Strangers Either Way: The Lives of Croatian Refugees in Their New Home*. New York: Bergham.

Diminescu, D. (2008). The connected migrant: An epistemological manifesto. *Social Science Information* 47(4): 565–579.

Kaizen, J., Nonneman, W. (2007). Irregular migration in Belgium and organized crime: An overview. *International Migration* 45(2): 121–146.

Лукић, В. (2014). Коришћење високих технологија и ирегуларне миграције. У В. Урошевић (ур.), *Везе cyber криминала са ирегуларним миграцијама и трговином људима* (стр. 523–557). Београд: Министарство унутрашњих послова Републике Србије.

Lukić, V. (2015a). *Dve decenije izbeglištva u Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Lukić, V. (2015b). Položaj starijih prisilnih migranata u Srbiji. *Stanovništvo* 53(1): 39–61.

Лукић, В. (2016). Интеграција присилних миграната из бивших република СФРЈ на тржиште рада у Србији. *Демографија* 13: 83–94.

UNHCR (1995). *The State of the World's Refugees 1995*. In *Search of Solutions*. Oxford: Oxford University Press.

UNHCR (2009). Note on Refugee integration in Central Europe. http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/11%20UNHCR-Integration_note-screen.pdf

Van Hear, N. (2006). Refugees in diaspora: From durable solutions to transnational relations. *Refuge* 23(1): 9–14.

ДЕМОГРАФСКИ АСПЕКТ МАЊИНСКЕ ПОЛИТИКЕ У КОНТЕКСТУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Александар Кнежевић
Географски факултет Универзитета у Београду

Историјски догађаји у Србији у протекла два века обележени су динамичним и врло сложеним политичко-географским и просторно-демографским процесима који се налазе у основи данашње етничке структуре, а чију хетерогеност су показали и резултати последњег спроведеног Пописа становништва 2011. године. Етничка структура Србије је формирана под утицајем бројних чинилаца који се у најширем смислу могу разврстати на демографске и недемографске. Демографски чиниоци су директни и подразумевају диференцијалне трендове природне и миграционе компоненте популационе динамике, као и структурних промена становништва према етничкој припадности. Недемографски чиниоци делују посредно, при чему кључну улогу има промена става при декларисању етничких обележја услед примене субјективног критеријума као званичног принципа националне идентификације у пописној и виталној статистици, али и промене методолошких решења званичне етностатистичке евиденције и статистичких номенклатура етничких обележја. Једна од највећих дилема приликом прикупљања, обраде и публиковања етностатистичких података у већини европских земаља односи се на тумачење појма етничког идентитета који је, кроз разне административне процедуре, добио данашњи смисао и значај тек с настанком савремених националних држава.

Из историјске перспективе, колективни идентитети су постојали и раније али су често били флуидни, односно нису нужно били статични. С развитком савремених држава, политичке елите су чиниле велике напоре да категоризацијом становништва створе, како државне, тако и етничке границе. То значи да су званичне статистике имале значајну улогу у процесима партикуларизације становништва и стварања суверених народа (нација) на основу правног или етнокултуролошког, или оба критеријума. Као резултат поменутих чинилаца поједине етничке групе су с временом повећавале свој број и удео у укупном становништву, док су друге имале стагнирајуће или негативне трендове. Ово је нарочито важно јер су питања националног, језичког и верског идентитета врло изражена у јавној сфери друштвеног живота, али и уграђена у правни и политички поредак сваке државе.

Стрепња да ће се етнокултурни плурализам негативно одразити на етнодемографску диференцијацију појачала је потребу за квантитативним истраживањима демографских карактеристика становништва према етничким обележјима, али и за преиспитивањем методолошких решења етностатистичке евиденције, почев од дефиниција, категоризација и статистичких класификација, па све до начина прикупљања и објављивања података. Питања суверенитета, људских права, дискриминације, коегзистенције, мултикултуралности, националног, језичког и верског идентитета имају директан статистички одраз у резултатима демографских истраживања. Међутим, методолошка решења етностатистичке евиденције остављају довољно простора за релативизацију изведених демографских показатеља и трендова јер пописи становништва често представљају много више од прости рефлексије друштвене стварности. Супротно томе, они имају кључну улогу у конструкцији те реалности, посебно путем поделе становништва увођењем идентитетске категоризације на основу расне, етничке, лингвистичке или конфесионалне припадности, што је нарочито видљиво при демографским проучавањима флотантних мањинских заједница. Етнодемографским истраживањима утврђена је изражена флотантност код неколико етничких група у скоро свим пописима становништва Србије спроведеним у периоду од 1948–2011. године, што непосредно утиче на квалитет добијених података, који у неким случајевима немају употребну вредност. Истраживање варијабилности етнодемографских трендова кроз призму релативистичког карактера података званичне статистике има посебан значај јер њихова некритичка интерпретација може довести до потпуно погрешних и научно неоснованих закључака, чија интеграција у јавне политике може имати шире друштвене последице, посебно код мањинских заједница које недовољно артикулишу своје захтеве за остваривање основних грађанских и људских права.

Анализа динамике варијабилних етничких група у Србији захтева посебне методолошке приступе у демографским проучавањима, а који често морају бити засновани на ширем спектру статистичких метода. Иако поједина аналитичка решења често дају експлицитне резултате, потребно је знати да опсег варијабилности не може бити основа за квалитативну диференцијацију флотантних етничких група јер испуњава само нумерички принцип груписања. Флотантност одређених мањинских група у Србији има најмање две димензије: статистичко-чињеничну и друштвено каузалну. У статистичком смислу, узрок флотантности треба тражити у примени субјективног критеријума етничке идентификације у пописној и виталној статистици, па су ефекти етничке мимикрије добили

недвосмислени статистички одраз, посебно у динамици оних етничких група код којих је она масовна и учестала од пописа до пописа. Друга димензија флотантности етничких група усмерена је на шири друштвени контекст етничког прикривања које најчешће представља рефлекс одређених социо-културних, политичких, економских или општих друштвених околности. Промене методолошких решења етностатистичке евиденције, међудржавне споразуме о пресељавању припадника одређених етничких група и политичку инструментализацију званичне статистике можемо третирати као инициране узроке варијабилности одређених етничких група, чију популациону динамику карактеришу предвидљивост и могућност реконструкције демографских трендова. С друге стране, утицаји историјских, социо-културних, економских и политичких чинилаца различито усмеравају етнонационалну идентификацију одређених група, чије су карактеристике континуирана варијабилност трендова популационе динамике, непредвидљивост, диспаритети етничких обележја у оквиру исте етничке групе, разлике у декларацији етничких обележја при регистрацији виталних догађаја исте особе, као и немогућност успостављања објашњивих демографских трендова.

Такође треба истаћи и да методолошки проблеми етнодемографских проучавања флотантних етничких група посебно долазе до изражаја при усаглашавању података пописне и виталне статистике. Поређењем података виталне статистике о природном прираштају, и пописне статистике о апсолутном порасту броја припадника изабраних варијабилних етничких група у Србији – долазимо до закључка да не постоји никаква корелација између ова два показатеља. Иако једини и службени, ови подаци не могу чинити једину основу за успостављање научно утемељених демографских трендова из којих би требало изводити закључке, нарочито оне који би директно утицали на различите аспекте правног, политичког, културног, односно укупног друштвеног положаја мањинских етничких група. На ову чињеницу нас опомињу и актуелни догађаји везани за реакцију Румуније при додељивању статуса кандидата, и отварања нових поглавља у приступним преговорима Републике Србије за чланство у ЕУ. Иако неслагање „стварног” и декларисаног етничког идентитета представља централни проблем у етнодемографским истраживањима, етностатистичка слика која је заснована на резултатима пописне и виталне статистике се мора прихватити као историјска, политичка и демографска реалност, и званично утврђена статистичка чињеница која мора бити разматрана с одређеном дистанцом, нарочито када се користи као основа за креирање јавних политика које дефинишу правни, политички,

економски, социо-културни и општи друштвени положај мањинских заједница.

Кључне речи: етностатистика, популациона динамика, флотантне етничке групе, мањинска политика, европске интеграције

Литература

Кнежевић, А. (2011). Методолошки проблеми етностатистичке евиденције и етнодемографских проучавања становништва Србије. *Демографија* 8: 129–144.

Кнежевић, А. (2011). *Roma population in Belgrade – Demographic development and social integration issues*. Paper presented at International Conference of Univerza na Primorskem and Znanstveno-raziskovalno središće Koper "(Re)Integration and Development Issues in Multicultural and Border Regions", Koper, Republic of Slovenia, September 22–24, 2011.

Кнежевић, А. (2012). Slovenians in Serbia. A contribution to the ethnodemographic study. *Annales – Series Historia et Sociologia* 22(1): 171–186.

Кнежевић, А. (2013). Demographic characteristics of Roma population in Belgrade as an indicator of their social integration. *Revista Română de Geografie Politică* 15(1): 43–55.

Кнежевић, А. (2014). Методолошки проблеми демографске анализе: Усаглашавање података пописне и виталне статистике са административно-територијалним променама (пример Источне Србије). *Демографија* 11: 53–77.

Кнежевић, А. (2014). Demographic characteristics of Slovenians in Vojvodina at the beginning of the XXI Century. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 148 (3): 433–442.

Кнежевић, А., Ђурђев, В, Арсенић, Д. (2014). *The demographic potentials of Euro region Danube XXI in Serbia – Consequences of biological depopulation and population ageing*. Paper presented at Third Romanian–Bulgarian–Hungarian–Serbian Conference "Geographical Research and Cross-Border Cooperation within the Lower Basin of the Danube", Srebrno jezero (Veliko Gradište), Republic of Serbia, September 18–21, 2014.

Кнежевић, А., Војковић, Г. (2015). Spatial extent in demographic research-approach and problems. *Bulletin of the Serbian Geographical Society* 96(2): 1–24.

Кнежевић, А., Неговановић, О. (2015). *Демографске чињенице о немачкој националној мањини у Републици Србији према подацима званичне статистике*. Рад представљен на 4. српском конгресу географа Географског факултета Универзитета у Београду и Српског

географског друштва „Достигнућа, актуелности и изазови географске науке и праксе“, Копаоник, Република Србија, 7–9. октобар 2015.

Кнежевић, А. (2015). *Metodološki problemi etnodemografskih proučavanja flotantnih etničkih grupa*. Rad predstavljen na naučnom skupu Instituta za migracije i narodnosti "Migracije i etničnost na početku 21. stoljeća", Zagreb, Republika Hrvatska, 26. februar 2015.

Кнежевић, А., Радић, Н. (2016). Категоризација етничког идентитета у пописима становништва: Између теоријских схватања и статистичке праксе. *Становништво* 54(2): 59–81.

Кнежевић, А., Šantić, D. (2016). *Od etnostatistike do etnopolitike – može li popis stanovništva biti pouzdan izvor za kreiranje manjinske politike u Republici Srbiji?*. Rad predstavljen na naučnom skupu Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zaklade Friedrich Ebert i Savjeta za nacionalne manjine RH "Nacionalne manjine u demokratskim društvima", Brioni, Republika Hrvatska, 19–22. maj 2016.

Кнежевић, А. (2016). *Etnodemografski aspekt dinamike razmeštaja stanovništva i gustine naseljenosti Istočne Srbije*. Rad predstavljen na naučnom skupu Društva demografa Srbije, Instituta za demografiju Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka i Republičkog zavoda za statistiku "Demografski izazovi na prostoru bivše Jugoslavije", Beograd, Republika Srbija, 15. april 2016.

Кнежевић, А. (2017). Flotantne etničke grupe u demografskim istraživanjima. Metodološki problemi, pristupi i primeri. *Annales-Series Historia et Sociologia* 27(2): 439–456.

Кнежевић, А., Antić, М. (2017). *Demografski aspekt "vlaškog pitanja" u istočnoj Srbiji*. Rad predstavljen na naučnom skupu Centra za međunarodne i sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu "Nacionalne manjine, migracije i sigurnost u demokratskim društvima", Brioni, Republika Hrvatska, 18–21. maj 2017.

Радовановић, С., Кнежевић, А. (2014). *Роми у Србију (према резултатима Пописа становништва, домаћинства и станова 2011)*. Београд: Републички завод за статистику.

Sabic, D., Knezevic, A., Vujadinovic, S., Golic, R., Milincic, M., Joksimovic, M. (2013). Belgrade slums – Life or survival on the margins of Serbian society. *Trames – A Journal of the Humanities and Social Sciences* 17(67/62), 1: 55–86.

УБЛАЖАВАЊЕ ПРОСТОРНО-ДЕМОГРАФСКИХ ДИСПРОПОРЦИЈА СРБИЈЕ: МОГУЋНОСТИ И ПРАВЦИ ДЕЛОВАЊА

Гордана Војковић
Географски факултет Универзитета у Београду

Питање могућности ублажавања постојећих просторно-демографских диспропорција Србије и могућих праваца деловања актуелно је дуги низ година, и намеће се као кључни задатак уравнотеженог регионалног развоја. Значај овог питања и неопходност његовог инкорпорирања у систем јавних политика види се и из прокламованих принципа стратегија просторне организације Републике Србије (РАПП, 2009, 2010) и њеног регионалног развоја, где је уравнотежен демографски развој, како у вертикалном (кроз адекватну замену генерација), тако и у хоризонталном – просторном смислу, један од полазних принципа, а о усклађености демографске политике с политикама и плановима регионалног и одрживог развоја говори се из позиције истовремености и интегралности.

Данас слободно можемо рећи да су дугорочни негативни трендови природног обнављања становништва Србије и одсуство или неефикасност мера за његово кориговање, као и стихијски миграторни токови, довели до ситуације у којој ова проблематика постаје више него алармантна, а да постављени циљ простог обнављања популације постаје све недостижнији. Познато је да је детерминистички систем фертилитета изузетно сложен, а становништво аутономан систем који не реагује аутоматски на промене из окружења, као и на ефекте политичке и економске транзиције. Управо зато, изражена наглашеност регионалних диспропорција, када су у питању демографски ресурси, пред друштвену заједницу поставља задатак да мере јавних политика буду што ефикасније и прецизније усмерене ка локалним заједницама где праг њиховог могућег деловања још увек није нарушен.

У трагању за одговором на постављено питање уобличено је више истраживачких задатака (и реализовано више студија) кроз неколико неопходних тематских целина:

У првој фази извршена је опсежна анализа просторно-демографске структуре Србије с циљем да се утврде димензије просторно-демографских диспаратитета и сагледају ограничења и потенцијали. Анализом је обухваћен београдски метрополитен (Војковић, Девеџић, 2010; Живановић, Девеџић, Војковић, 2014), мали

и средњи градови Србије (Војковић, Кокотовић, 2009); студијом случаја истражене су трансформације насељског система југоисточне Србије (Војковић, Кокотовић, Спалевић, 2012) и погранични простор Србије (Војковић, Глигоријевић, 2014). Резултати показују да су диференцијални процеси демографског развоја довели до формирања регионалних система у којима се у просторно-демографском смислу на свим нивоима разграничавају последице деловања општинског, регионалног или макрорегионалног средишта, кроз изражене разлике између развијенијег центра и неразвијене периферије. Глобално гледано, на нивоу Републике, главни изазови манифестују се кроз изразиту просторну неравнотежу између београдске агломерације и остатка Србије, али су слабости и ограничења присутни у свим деловима простора. Зато дефинисање кохерентних јавних политика, које ће водити ка усклађенијем регионалном и економском развоју нужно захтева добру истраженост демографских процеса и проблема на свим нивоима. Истраживања показују да су слабости и ограничења подједнако присутни, како у угроженим, демографски дестабилизираним подручјима и такозваној периферији, тако и у метрополитенском региону Београда. Мада је Београд током претходног развојног периода израстао у моћан пол концентрације становништва и делатности, данас његова демографска снага слаби, јер се већ од 1992. године, становништво Града Београда више не обнавља природним путем, а феномен одложеног рађања, посебно у централним градским општинама, израженији је него на осталим нисконаталитетним подручјима у Србији.

С обзиром на позицију Београда, поставља се и питање у којој мери су мали и средњи градови ослонац у демографској ревитализацији Србије, и у којој мери према исказаним тенденцијама демографског развитка могу да „подрже” политику полицентричног развоја Србије. Анализа показује да одређени мали и поједини средњи градови Србије убрзано губе свој демографски потенцијал, али је позитивна чињеница да у демографски девастираним регионима источне, јужне и југоисточне Србије постоје релативно витални регионални, субрегионални и други мањи центри. Очување идентитета и развој малих и средњих градова Србије, као ослонаца у процесу децентрализације и постизању уравнотеженијег просторног развоја Србије намеће се као императив.

Студија случаја демографске одрживости насељског система југоисточне Србије рађена је с циљем да се утврде главни узроци и дугорочни ефекти досадашњих бурних демографских промена. Полазећи од идеје да немају сва насеља реалне прилике за опстанак, услед брзине деловања дуготрајних негативних демографских трендова, и неопходности „детектовања“ насеља с прагом одрживости

у условима постојеће друштвено-економске ситуације у Србији, када је немогуће деловати у целом простору, закључено је да је оправдано и пожељно утврдити која су то насеља, изузев општинских и регионалних центара, која, из демографског угла гледано, имају развојне потенцијале (као што су секундарни или центри заједнице села, насеља с повољнијим предиспозицијама и сл.) а која немају реалне могућности опстанка (Војковић, Кокотовић, Спалевић, 2012).

Када се говори о пограничном простору, онда су реинтеграционе перспективе биле у фокусу, с циљем да се применом теоријских модела одреди степен периферности или маргинализованости пограничних региона. Већина пограничних општина налази се у категорији неразвијених подручја или тзв. подручја са израженим развојним проблемима, са БДП-ом значајно испод републичког просека. Применом кластер анализе издвојене су групе општина према степену развијености и демографским карактеристикама. Процес придруживања ЕУ омогућује укључивање у бројне програме прекограничне сарадње, али се поставља питање у којој мери демографски чинилац може бити ограничавајући у имплементацији не само ових програма, већ и у укупној ревитализацији живота (Војковић, Глигоријевић, 2014).

Поред наведених, рађене су и две врсте специфичних емпиријских истраживања, која се тичу политике руралног развоја Србије: једно се односи на регионалне и полне разлике код успостављања кућног бизниса и samozapošljavanja (Gligorijević et al., 2016), а друго на облике дискриминације сеоских жена, са становишта утицаја друштвених чинилаца везаних за процесе друштвене транзиције, искључености, сиромаштва и ретрадиционализације Србије (Рајковић, Војковић, 2015). Оба истраживања базирају на подацима који су прикупљени помоћу упитника или непосредно у породичним домаћинствима у руралним срединама и представљају важан сегмент разумевања живота и друштвених односа у руралној средини Србије.

У оквиру трећег сегмента истраживања представљена је *политика сценарија* (Војковић, Глигоријевић, 2015) као користан метод/инструмент усмеравања јавних политика и правременог деловања. Питање стратешког управљања демографским променама и усмеравања просторних ефеката миграција постаје императив модерног друштва. Оно је свакако у великој мери одраз снаге, економских могућности и умећа сваке државе, али је извесно да мора бити интегративни део јавних политика. Сценарији су алатке које нам помажу да погледамо у будућност с већом извесношћу о могућим правцима и импликацијама развоја; да утврдимо који су то демографски чиниоци који ће неизбежно утицати на све сфере

социоекономског развоја, а који су то мање извесни чиниоци који могу имати велику снагу деловања.

Препоруке са становишта просторно-демографског развоја Србије иду ка успостављању равномернијег територијалног размештаја становништва, праћеног деурополизацијом, оживљавањем мањих и средњих градова, и демографском ревитализацијом угрожених, периферних и пограничних подручја, односно ка потреби унапређења друштвено-економских мера и програма како би се усмерили пожељни трендови у размештају становништва унутрашњим и међународним миграцијама, путем формулисања и спровођења мера миграционе политике у склопу популационе и других развојних политика.

Кључне речи: просторно-демографске диспропорције, јавне политике, сценарио, Србија

Литература

Војковић, Г., Кокотовић, В. (2009). Улога малих и средњих градова у полицентричном развоју Србије – демографски аспекти. У С. Стаменковић (ур.), *Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља* (стр. 325–332), Дивчибаре: Географски факултет Универзитета у Београду.

Vojković G., Devedžić M. (2010). Demo-geographic characteristics and processes in Belgrade. In M. Krevs, D. Djordjević, N. Pichler-Milanović (eds.), *Challenges of Spatial Development of Ljubljana and Belgrade* (pp. 101–119). Ljubljana: Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.

Војковић, Г., Кокотовић, В., Спалевић, А. (2012). Демографска одрживост насељског система југоисточне Србије. У Љ. Митровић (ур.), *Утицај демографских промена у југоисточној Србији на друштвени развој и безбедност* (стр. 423–435). Ниш: Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, Филозофски факултет Универзитета у Нишу.

Vojković, G., Gligorijević, V. (2014). (Re)integration perspectives in border regions of Serbia – Demographic aspects. In M. Bufon, J. Minghi, A. Paasi (eds.), *The New European Frontiers: Social and Spatial (Re)integration Issues in Multicultural and Border Regions* (pp. 208–230). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Vojković, G., Magdalenić, I., Živanović, Z. (2014). Population ageing and its impact on labour force in the southeast Europe countries. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 148 (3): 701–713.

Vojković, G., Gligorijević, V. (2015). *Policy Scenario – Demographic and Migration Trends of the Future (Case Study Šumadija and*

Pomoravlje)/Politika scenarija – Demografski i migracioni trendovi u budućnosti (primer Šumadije i Pomoravlja). Belgrade: Faculty of Geography University of Belgrade.

Gligorijević, V., Vojković, G., Mirić, N., Vasić, P. (2016). Regional and gender differences in self-employment motivation: Implication on job sustainability. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft* 158: 149–166.

Živanović, Z., Devedžić, M., Vojković, G. (2014). Types of population dynamics of the settlements in Belgrade region. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 148 (3): 443–453.

Magdalenić, I., Vojković, G. (2015). Promene u starosnom modelu rađanja u Srbiji i zemljama EU – komparativna analiza. *Stanovništvo* 53(2): 43–67.

Рајковић, Љ., Војковић, Г. (2015). Вишеструки облици дискриминације сеоских жена старијих од 50 година у друштву Србије. *Геронтологија* 43(2): 32–53.

РАПП (2009). *Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009–2013–2020*. Београд: Министарство животне средине и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање.

РАПП (2010). *Просторни план Републике Србије 2010–2014–2021*. Београд: Министарство животне средине и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање (нацрт).

ЗНАЧАЈ И УЛОГА УРБАНИХ ЦЕНТАРА У ПРОЦЕСУ ПОДСТИЦАЊА РАВНОМЕРНОГ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

Зора Живановић

Географски факултет Универзитета у Београду

Неравномерна регионална развијеност је један од доминантних проблема који је повезан с просперитетом наше државе. Неравномерност у развоју узрокована је, пре свега, изразитом метрополизацијом и поларизацијом простора Србије.

Тежња ка постизању подношљиво неуравнотеженог регионалног развоја недвосмислено је препозната као исправан пут ка остварењу вишег нивоа укупне развијености. У савременим условима сматра се да би примена полицентричног модела развоја помогла да се избегне даља прекомерна економска и демографска концентрација, односно омогући економска конкурентност и социјална једнакост (одрживи развој), као предуслови за свођење регионалних диспаритета на прихватљив минимум.

Према већ усвојеним научно-стручним ставовима, како у Србији тако и ван наше земље, концепт полицентричности промовише градове средње величине као основне носиоце равномерног регионалног развоја.

Иако свесни неприкосновене доминације Београда у насељској мрежи наше државе, посебно њеног централног дела, која је појачана деловањем градова Ниша и Крагујевца, као вишеструко слабијих развојних центара у односу на главни град, али и вишеструко јачих у односу на градове који следе на хијерархијској лествици, мишљења смо да група градова средње величине представља стожер (успостављања хомогеног) националног урбаног система. Посматрање градова средње величине као релевантних носилаца развојних процеса, чије егзистирање у насељској мрежи наговештава могућност њене консолидације, сматрамо адекватним приступом који би могао резултирати повећањем степена конзистентности насељске мреже и укупне одрживости система.

Питање хипотетичког карактера, које произилази из претходно изнетих констатација, јесте како формулисати стратегију равномернојег регионалног развоја Србије која ће обезбедити како услове за смањивање и отклањање испољених регионалних диспаритета тако и услове за убрзанији укупни и регионални развој.

У контексту претходно реченог, неопходно је да декларативно залагање за децентрализацију Србије буде разрађено конкретним мерама и инструментима који ће усмеравати даљи ток развоја државе, а који подразумева афирмацију градова средње величине.

Стога је организовање државне територије на принципима деурополизације и децентрализације, односно на принципима полицентричног развоја императив, како је већ и дефинисано у Просторном плану Републике Србије из 1996. године и потврђено новим Просторним планом Републике Србије 2010–2014–2021. године. Овако осмишљен концепт полицентричности ствара услове за постизање равномернијег размештаја становништва а последично и свих пратећих делатности, и у крајњој инстанци, капитала, што је као правац развоја подржано документима просторног планирања и на регионалном и на локалном нивоу.

Праћење демографских промена и дефинисање развојних решења у складу с њима, односно димензионарање демографских потенцијала у функцији евентуалног усмеравања будућих демографских процеса – јесте изазов и један од приоритета просторног планирања, као управљачког инструмената који у савременим условима добија на значају.

У оквиру тема које су, приликом израде просторних планова, третирале проблематику мреже насеља, као предмет све већег интересовања искристалисао се проблем детерминирања функционалног значаја градског насеља у мрежи, односно поља утицаја урбаног центра. С тим у вези дневне миграције су оцењене као неоспорно најзначајнији индикатор домета поља утицаја градског центра. У том контексту обрада статистичких података који се односе на дневне миграције и то на насељском нивоу, који није често коришћен када су у питању дневна кретања становништва (подаци су углавном генерисани на нивоу општине) послужила је као полазна основа за конципирање више научноистраживачких радова на тему детерминисања поља и интензитета утицаја, како Београда, тако и осталих градских насеља Србије.

При оцењивању поларизационог утицаја урбаних центара на развој окружења, поред дневних миграција, анализирани су и сталне миграције.

Дакле, како су носиоци и покретачи развоја у простору, неоспорно, урбани центри, истраживања су се односила пре свега на урбани систем Србије у целини, као и на поједине његове елементе, односно на дефинисање значаја појединих насеља или групе насеља у мрежи. У том смислу извршене су комплексне анализе демографских, економских, социјалних, инфраструктурних и других карактеристика урбаних центара с циљем да се укаже на основне проблеме у

функционисању урбаног система и да се евентуално осмисле начини њиховог решавања.

На основу проширеног скупа индикатора (миграције, структура делатности, саобраћајна повезаност) указано је на интензитет утицаја Београда на окружење и неусклађеност административно дефинисане регије и функционалне регије Београда. Уз то, покушано је да се дефинишу урбани региони на подручју Србије, као и њихов просторни обухват и концентрација становништва у њима.

Територијална диференцираност демографских потенцијала у погледу квантитативних, а посебно квалитативних обележја, међу којима пре свега структура делатности становништва урбаних подручја насупрот руралним, као индикатор достигнутог нивоа развоја, такође је био детаљно анализиран.

Како је основни циљ просторно-планерског деловања побољшање квалитета живота људи, то је и сегмент који се односи на становништво, као најважнијег актера развојних процеса у простору, један од кључних у просторном планирању. Стога су предмет истраживања била и инострана искуства из ове области, односно систем просторног планирања у европским државама, с посебним освртом на начине решавања проблема који се тичу демографских процеса и појава. Та искуства су неоспорно инструктивна за домаћу праксу, тј. за све сегменте планирања друштвеног развоја, просторног развоја и установљење јавних политика на државном и нижим регионалним нивоима.

Компаративна анализа која је све присутнија у просторно планерским истраживањима, као један од начина откривања решења за разнородне проблеме с којима се сусрећемо у домаћој планерској пракси, указује на инструктивност и корисност иностраних искустава. У том контексту посебно интересантним су се показала испитивања појединих сегмената мреже насеља, односно насељских система нама суседних држава, као и неких високо развијених држава Западне Европе.

Кључне речи: полицентрични развој, урбани систем, насеље, (дневне) миграције, структура делатности

Литература

Тошић, Б., Ђорђевић, Ј., Живановић, З. (2012). Значај развоја мањих градских насеља у Србији. *Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља* (стр. 107–117). Географски факултет Универзитета у Београду, Асоцијација просторних планера Србије, Златибор, Република Србија, 15–17. март 2012.

Тошић, Б., Живановић, З. (2015). Градски центри Србије у функцији развоја окружења. *Достигнућа, актуелности и изазови географске науке и праксе* (стр. 435–440). Географски факултет Универзитета у Београду, Српско географско друштво, Копаоник, Република Србија, 1–3. октобар 2015.

Живановић, З., Ђорђевић, А. (2012). О начину дефинисања (граница) функционално урбаних подручја у Србији, пример: Крагујевац. *Демографија* 9: 147–166.

Живановић, З. (2012). Улога градова средње величине у равномерном регионалном развоју Централне Србије. Докторска дисертација. Београд: Географски факултет, IX+219.

Живановић, З., Гатарић, Д. (2013). Конвергентни дневни миграциони системи великих градова Србије. *Планска и нормативна заштита простора и животне средине* (стр. 455–461). Географски факултет Универзитета у Београду, Асоцијација просторних планера Србије, Палић, Република Србија, 4–6. април 2013.

Живановић, З., Гатарић, Д. (2013). Поляризация сети населенных пунктов Сербии. *Социально-экономическая география, Вестник Ассоциации российских географов-обществоведов* (стр. 186–195). Ассоциация российских географов-обществоведов, Москва, РФ, 14–15. септембра 2013.

Živanović, Z., Gatarić, D. (2013). Inner urban area of Belgrade. *2nd International Scientific Conference – Regional Development, Spatial Planning and Strategic Governance* (pp. 725–736). Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia, Belgrade, Republic of Serbia, May 22–25, 2013.

Живановић, З. (2013). Основне карактеристике мреже (урбаних) насеља Русије. *Демографија* 10: 81–97.

Живановић, З. (2014). Просторно планирање у Русији. *Гласник Српског географског друштва* 94(1): 15–32.

Живановић, З., Девеџић, М., Војковић, Г. (2014). Типови популационе динамике насеља Београдског региона. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 148(3): 443–453.

Живановић, З., Гатарић, Д. (2015). Масштабы неравномерности в региональном развитии Сербии. *Шестая ежегодная научная*

Ассамблея АРГО (стр. 154–160), Ассоциация российских географов-обществоведов, Крым, РФ, 16–20. сентября 2015.

Živanović, Z., Tošić, B., Krevs, M. (2015). Multiple-criteria analysis as a method for defining medium-sized cities: the example of Central Serbia. *Geodetski Vestnik, Journal of the Association of Surveyors of Slovenia* 59(1): 102–116.

Живановић, З. (2015). Градови средње величине – развојни центри на подручју Централне Србије. Београд. Географски факултет Универзитета у Београду.

Živanović, Z., Tošić, B. (2016). The need of harmonising the administrative and the functional metropolitan area: the case of Belgrade. *Spatium* 35(June): 37–44.

Живановић, З. (2016). Поларизационо деловање општинских центара на развој окружења. *Демографија* 12: 157–175.

Živanović, Z., Gatarić, D. (2017). Differences in regional development on the territory of the Republic of Serbia. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* 35: 145–154.

Živanović, Z., Tošić, B. (2017). Defining urban regions in Serbia. *Geographica Pannonica* 21(2): 85–95.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

CIP

314:323(497.11)(048)
321.022(497.11)(048)

ОКРУГЛИ сто Поруке демографа креаторима јавних политика у Србији (2017 ;
Београд)

Књига сажетака / Округли сто Поруке демографа креаторима јавних
политика у Србији, 14. новембар 2017., Београд ; [уреднице Мирјана Рашевић,
Мирјана Девеџић, Јелена Јовановић]. - Београд : Институт друштвених наука,
2017 (Београд : Развојно-истраживачки центар Графичког инжењерства
Технолошко-металуршког факултета). - 81 стр. ; 25 cm

Тираж 50. - Библиографија: стр. 80-81.

ISBN 978-86-7093-195-4

а) Демографски развој - Политички аспект - Србија - Апстракти б) Јавна
политика - Србија - Апстракти
COBISS.SR-ID 248043788

<http://www.idn.org.rs/>